

*Живой̄ и дело
ср̄йских научника*

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

BIOGRAPHIES AND BIBLIOGRAPHIES

Volume II

II SECTION

COMMITTEE FOR THE RESEARCH INTO THE LIVES AND WORK OF THE SCIENTISTS
IN SERBIA AND SCIENTISTS OF SERBIAN ORIGIN

Book 2

*Lives and work
of the Serbian scientists*

Editor

Academician

MILOJE SARIĆ

BELGRADE

1997

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

БИОГРАФИЈЕ И БИБЛИОГРАФИЈЕ

Књига II

II ОДЕЉЕЊЕ

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И РАДА НАУЧНИКА У СРБИЈИ
И НАУЧНИКА СРПСКОГ ПОРЕКЛА

Књига 2

*Живот и дело
српских научника*

Уредник
академик
МИЛОЈЕ САРИЋ

БЕОГРАД

1997

Примљено на VI скупу Одељења природно-математичких наука од 27. септембра 1996. год., на основу реферата *Драгомира Вийоровића, Рада Дацића, Ђорђа Злоковића, Стивана Карамајте, Момчила Којића, Војислава Марића, Николе Панјића, Милоја Р. Сарића, Божољуба Сјанковића, Милутина Сјефановића, Николе Хајдина*

Издаје

Српска академија наука и уметности

Лектор

Милан Огавић

Коректори

Зорка Вукчевић

Љиљана Васић

Превод на енглески језик

Бошко Милосављевић

Мирјана Rewston

Уједначавање библиографије

Рајко Марковић

Технички уредник

Јелка Поморицац

Ликовно решење корица

Милош Пејковић

Тираж 1.000 примерака

Штампа

Завод за картографију „Геокарта“
Београд, Булевар војводе Мишића 39

Штампано уз финансијску помоћ Министарства за развој, науку и животну средину Савезне Републике Југославије и Министарства за науку, технологију Републике Србије и Министарства за културу Републике Србије

ПРЕДГОВОР

Данас, када се број научних дисциплина све више умножава а поступци истраживања постају све сложенији, бављење историјом науке има посебан значај. Она упознаје истраживаче са научним проблемима из прошлости и кроз историјску генезу оцртава смисао питања која наука поставља. На тај начин историја науке, иако то изгледа парадоксално, добија посебно место у спектру наука будућности. Она треба да обједини различита искуства из прошлости на која ће се ослањати наука данас, дајући тако нови квалитет проучавањима савремених научних дисциплина.

Покретање едиције *Животи и дело српских научника* значајно је за будућност наше науке због сагледавања и схватања сопствене научне прошлости, али и као део образовања и као подстицај генерацијама за даљи напредак. Ово није у противречности са садашњицом у којој научне информације, хипотезе и теорије много брже настају али и много брже застаревају него што је то било у ранијим периодима, јер познавање историје науке има посебан значај и ствара одређену свест код научника о себи и о припадности националној и светској култури.

Историја српске науке је, поред тога, значајна и за оне који се не баве научним истраживањима јер отвара нове културне просторе. Ово потврђују и бројни скупови посвећени овим питањима, одржани у протеклих неколико година, као и појављивање специјализованих часописа и публикација. На тај начин превазилази се ограниченост културног простора као последица идеолошких предрасуда и незнања и наше национално биће се аутентично представља свету.

Уредник ове едиције је у предговору прве књиге изнео значај овог подухвата, уз напомену да ће Академијин Одбор за проучавање живота и рада научника Србије и научника српског порекла изван

Србије са захвалношћу размотрити сваки предлог за допуну и проширење истраживања. Неке институције и појединци предложили су да се у ова проучавања укључе српски ствараоци из ранијих векова. Одбор је прихватио да списак од 133 особе наведене у предговору прве књиге допуну именима следећих стваралаца:

1. Марин Геталдић	1568–1626.
2. Руђер Бошковић	1711–1787.
3. Захарије Орфелин	1726–1784.
4. Емануило Јанковић	1758–1791.
5. Атанасије Стојковић	1773–1832.
6. Павле Соларић	1781–1820.
7. Јован Стајић	1804–1843.
8. Вук Маринковић	1807–1859.
9. Ђорђе Натошевић	1821–1887.
10. Јован Драгашевић	1836–1915.
11. Јован Мишковић	1844–1908.
12. Милан Андоновић	1849–1926.
13. Милан Г. Недељковић	1857–1950.
14. Максим Трпковић	1864–1924.

Разуме се да су доприноси појединаца врло различити и могу се сагледати само после проучавања живота и дела сваке особе појединачно. Стога овај одбор нити било која друга институција или рецензенти нису у могућности да унапред процене значај доприноса сваког појединца. Из ових разлога може се догодити да се нека од наведених имена, после проучавања њиховог стваралаштва, неће наћи у овој едицији.

Основни постулат у раду Одбора јесте да анализа живота и рада сваког од стваралаца мора бити потпуна. Настојаће се да се у овим проучавањим очува максимална објективност. Поново наглашавамо да су при томе обухваћене основне природно-математичке науке и њихове одговарајуће научне области.

У прилозима који се објављују у едицији *Животи и дело српских научника* покушава се открити који су проблеми заокупљали великане српске науке, како су их решавали, до којих су резултата долазили и колико су највећи синови овога народа допринели српској науци и чиме су задужили свој народ.

Вероватно да ће слике о неким научницима нама изгледати бледе и неуверљиве и такви се у овој едицији неће наћи. Међутим, код других ће се уочити сјајни, неоправдано запостављени различити правци стицања духовног богатства и открити до сада несхваћени доприноси. Биће и таквих који ће бити препознатљиви по стицању угледа различитог карактера и репутација које су биле крунисане

материјалном добити. Све ово ће бити велики изазов за ауторе који се баве животима и делима српских научника, јер ће се морати уздићи изнад свих жеља или жаљења и приказати објективно све слабости и квалитете појединаца које проучавају. Како аутори у својим истраживањима буду ближе садашњици све ће им теже бити да раздвоје појединачне особине и циљеве и нађу одговарајућа места дотичним личностима, као и објашњења настала заокретима који су утицали на њихове личне интересе (заборављајући при томе шта ће историја о њима рећи) и колико су они надвладали опште, научне, уметничке, културне и патриотске интересе у целини.

Академик Милоје Р. Сарић

FOREWORD

Nowadays, when the number of scientific disciplines is multiplying and research procedure is becoming more complex, exploring the history of science has special importance. It has to inform researchers about the problems of the past and, through historical genesis, to outline the meaning of questions that the particular science explores. In that way, the history of science, although it may seem as paradox, has a particular place within the spectrum of sciences of future. It has to unify different kinds of experience from the past, on which present scientific achievements should lean on, and give new quality to study of contemporary scientific disciplines.

Initiating the edition entitled *Lives and Work of the Serbian Scientists* is of special importance for the future of our science and for understanding of our own scientific past. It contributes to education process and gives incentive to generations for achieving new results. It is not in any contradiction with the present, when scientific information, hypotheses and theories are developed rapidly, but at the same time, they become out of date more rapidly. Knowledge on history of science has special importance as it creates certain scientist's consciousness of himself, of his belonging to national and international culture.

History of Serbian science is important even for those that are not in the area of scientific research as it opens new cultural space. A number of scientific meetings dealing with these issues during the past few years, as well as many specialised journals and periodicals that were started, confirm the above statement. Cultural domain restrained by ideological prejudices and ignorance is thus overcome and our national being is authentically presented to the world.

Editor of this edition, in the Foreword to the first book, points out the importance of endeavour undertaken. Should any scientists have been omitted, the Committee for the Research into the Lives and Work of the Scientists in Serbia and Scientists of Serbian Origin of the Serbian Academy of Sciences

and Arts will gratefully consider new suggestions. Some institutions and individuals have suggested that Serbian scientists from the earlier centuries should also find their place in this edition. The Committee has discussed and accepted the following scientists, who are not listed among 133 individuals included in the Foreword to the first book.

1. Marin Getaldić	1568–1626.
2. Ruđer Bošković	1711–1787.
3. Zaharije Orfelin	1726–1784.
4. Emanuilo Janković	1758–1791.
5. Atanasije Stojković	1773–1832.
6. Pavle Solarić	1781–1820.
7. Jovan Stajić	1804–1843.
8. Vuk Marinković	1821–1887.
9. Đorđe Natošević	1836–1915.
10. Jovan Dragašević	1844–1908.
11. Jovan Mišković	1844–1908.
12. Milan Andonović	1849–1926.
13. Milan G. Nedeljković	1857–1950.
14. Maksim Trpković	1864–1924.

Contributions of individuals are different and could be realised only upon studying the work and life of each scientist individually. This Committee, or any other institution, including reviewers, can not, in advance, evaluate contribution of individuals. It may occur, due to this, that some of suggested names, upon the completion of study of their creative scientific contribution are not included in this edition. Basic postulate of the Committee is that none of the scientists during the process of evaluation and analysis should be misjudged. The main criterium is maximum objectiveness. Again, it should be emphasised that the Committee and its activity comprise the bases of natural sciences and mathematics and their corresponding branches.

Edition *Lives and Work of the Serbian Scientists* points to contributions and achievements of the great Serbian scientific minds. It deals with the problems they were coping with, solutions they found, results they achieved, and with their contribution to the Serbian nation.

Some of the portraits will seem unconvincing to us and will not be included in the edition *Lives and Work of the Serbian Scientists*. Nevertheless, brilliant and unjustly neglected different ways of acquiring spiritual richness and misjudged contributions will be found among others. There will be those that have become known for acquired reputation of different kinds and were crowned by financial gains. It is a challenge to the authors who are studying lives and work of the Serbian scientists as they will have to rise above their wishes and regrets and present objectively all faults and qualities of scientists

they are studying. Coming closer to the present times, the authors will find it even more difficult to make clear distinction between differences and aims set up for, and find adequate places for them. It will be also difficult to find explanation for turning points that influenced their personal interests, and to what extent those interests prevailed over common, scientific, artistic, cultural and patriotic interests. History will decide.

Academician Miloje R. Sarić

ПЕТАР С. ПАВЛОВИЋ
(1864–1938)

Никола Пантић, Војислав Васић

Comme les flots, que le vent chasse,
Tout fuit pour ne plus revenir.
Tout passe, tout change, tout s' efface,
Tout, excepté le souvenir.

(Цитат записан руком П. С. Павловића у Битољу
14. маја 1887, за време заједничке екскурзије са
проф. С. Брусином. Арх. ПМ.)

Петар Павловић, гимназијски професор, научник, оснивач, први и дугогодишњи управник Природњачког музеја, члан Српске краљевске академије, једна је од најупадљивијих личности у историји геологије и зоологије, као и периода формирања научних институција у Србији. О Петру Павловићу и његовом геолошком научном раду у новије време је писао академик Петар Стевановић у Зборнику (1980) посвећеном Јовану Жујовићу и тројици његових ученика и најближих сарадника, затим и у радовима са Симпозијума о развоју регионалне геологије и палеонтологије (1990), као и Божана Јовановић, у каталогу изложбе Природњачког музеја (1988) поводом 50-годишњице смрти Петра Павловића. Гђа Божана Јовановић, управник Галерије Природњачког музеја (и малаколог, као што је био и П. Павловић), у току последњих дванаестак година проучавала је живот и рад Петра Павловића на рецентној малакологији (Јовановић, 1985, 1992, 1996). Она је допунила богату архивску грађу и преписку на основу које се сада до појединости може реконструисати живот и дело Петра Павловића (грађа се чува као посебан кодекс у Архиви Музеја), као и сећања последњих Павловића, на чему јој се нарочито захваљујемо.

Петар Павловић је рођен у Пожаревцу, 28. јуна 1864. у једној, како се онда говорило, отменој породици угледног порекла. Отац, Стојко Павловић (1823–1906), био је почасни коњички потпуковник, ветеран српске коњице, родом из Трновца (Књажевац), од оца Павла и мајке Бојане. (cf. Војновић, 1907). На своју децу Стојко Павловић је пренео осећај за ред и рад, и развијао је у њима самодисциплину.

Мајка, (Је)Лена (1832–1913), кћерка је чувеног Војводе Николе Милићевића Луњевице (1767–1842) из рудничког села Луњевице, који је био у младости хајдук, а касније богат и поштован трговац стоком. По мајци је била унука кнеза Танасија (рођеног брата Васе) Чарапића од Грочанске нахије. Највише је Лена васпитавала своју децу, па се сматра да су од ње понела ширину духа, љубав према

природи и извесну благост у опхођењу. Имала је десеторо деце, али је само шесторо доживело пунолетство.

Петар Павловић имао је три брата и две сестре. Најстарији Павле, био је биолог, професор у Другој београдској гимназији (успршавао се 1901–1902. у области ботаничке микроскопије на Сорбони). Млађи Иван је наставио очеву херојску официрску каријеру и пензионисан као дивизијски ђенерал, одликован највишим српским и страним одликовањима. Најмлађи брат Милан, такође је био професор – природњак у Другој београдској гимназији. Сестре: најстарија Јелисавета (1859–1937) и млађа Катарина (Катица, 1872–1952), која је била наставник Више женске школе и професор Учитељске школе у Београду.

Петар Павловић је живео у официрској породици у бурном историјском времену, испуњеном бунама, ратовима, војним пучевима и превратима. При првој регрутацији 1885. био је ослобођен као привремено неспособан, али се исте године, пријавио као деветнаестогодишњи добровољац за 'Бугарски' (Први српско-бугарски) рат, и био распоређен као писар у Интендатури Врховне команде до 5. марта 1886. То му је признато као пола војног рока, а другу половину одслужио је од краја децембра 1886. до 'прве поле' марта 1887. као редов у Првој чети пешадијског Батаљона „Краља Александра“ у Београду. У 'Балканском' рату био је комесар чиновничког реда при Другом (Браничевском) одељењу Муниционе команде Дунавске дивизије II позива. У 'Европском' (I светском) рату био је инспекциони контролор при Економском одељењу Министарства војног, а 12. октобра 1915. у Нишу је разрешен „од војне дужности“ и вратио се у Београд.

Живео је у скромној кући са баштом и двориштем у Студеничкој (касније Јована Ристића, данашњој Светозара Марковића) улици бр. 8, најпре у заједници са родитељима и свом браћом и сестрама, а касније само са сестрама. Није се женио. Породична слава Павловића била је Света Параскева (14/27. октобра), коју је Петар први пут сам славио 1887. у Зајечару. Преминуо је 5. августа 1938. у Београду. Сахрањен је сутрадан, на Новом гробљу. После опела, испред цркве Светог Николе, посмртни говор одржао је у име Академије проф. Иван Ђаја, а у име Српског геолошког друштва Милош Павловић, секретар Друштва.

ОБРАЗОВАЊЕ, СЛУЖБОВАЊЕ И УСАВРШАВАЊЕ

Петар Павловић је основну школу уписао у Ужицу, где му је отац био службено распоређен као командант Ужичке окупационе народне војске, али му се породица одмах преселила, тако да је

основно школовање наставио и завршио у Београду 1878. Матурирао је у Београду 16. јуна 1882. На Природно-математичком одсеку Филозофског факултета Велике школе дипломирао је 12. децембра 1886, као један од првих ученика Јована Жујовића, чији је и касније остао једним од најревноснијих сарадника и дугогодишњих личних пријатеља (cf. Грубић, 1996). Павловић је Жујовићу посветио три за науку нове врсте фосила (*Fronicularia zujoviciana*, *Unio zujovici*, *Vivipara zujovici*). Уопште, Павловић је имао обичај да именује нове таксоне у част оних личности које су имале најзначајнији утицај на његов развој или које су му у раду највише помагале.

Прву државну службу добио је 3. септембра 1887, као предавач у Зајечарској гимназији. У Зајечару је остао само до 12. августа 1888, када је „по молби својој разрешен од те дужности“, како би се спремао за професорски испит. Међутим, и за то кратко време успео је да створи и уреди природњачки кабинет у Зајечарској гимназији. У ту сврху повезао се са локалним препаратором, одлазио је на оближња разбојишта из Турског рата да сакупи људске кости за наставу, сакупљао је фосиле, нарочито 'пектуне' (*Pecten*), шкољке које су „веома деликатне, могу се употребити као тацне за пухар од дувана“. (Из писма брату Павлу од 24. 11. 1887. Арх. ПМ.)

За Зајечар је Павловић остао трајно везан на више начина. Био је одушевљен зајечарском околином. „...нема ваљда у Србији равнице са које би имао човек њако велики хоризонај и њако величансјвену њанораму.“ (Ibidem, подвукао П. П.). У новосадском „Јавору“ је 1889. објавио 'Објашњење' песме „Зајечар“ Милана Савића посвећене Сими Матавуљу. Много година касније, 1929. професор Павловић се појављује у Зајечарској гимназији као инспектор и члан комисије за професорске испите и објављује грађу за историју своје прве школе.

Професорски испит, из 'абиолошке групе' (минералологија и геологија са палеонтологијом и хемија са хемијском технологијом), положио је 28. јуна 1889. са темом 'домаћег састава' – „Медитеранска фауна у Раковици“ и једногласном оценом 'одличан'. Дана 11. августа 1889. постављен је за професора Друге (мушке) београдске гимназије, где је једно време предавао не само јестаственицу – минералологију са геологијом (V разреда), већ и немачки језик (II разреда), а повремено и земљопис, рачун и нацртну геометрију.

У то време није било ништа необично да се професор гимназије бави озбиљним научноистраживачким радом (први научни палеонтолошки рад младог професора Павловића појавио се у „Геолошким анализама“ већ 1890). Зато Павловић узима неплаћено одсуство ради усавршавања на Палеонтолошком институту Бечког универзитета (Paleontologisches Institut d. K. K. Universität zu Wien), где је

од 4. новембра 1893. до 25. јула 1894. слушао предавања из геологије професора Едварда Сиса (Eduard Süss) и палеонтологије Вилхелма Вагена (Wilhelm Waagen). Ишао је заправо стопама свог колеге и једног од првих Жујовићевих ученика, Светолика Радовановића. У Беч је пошао са својим доживотним другом и колегом Душаном Стојићевићем, који се у то време у Бечу усавршавао у зоолошким наукама. Чак су били и 'цимер-колеге' у станчићу у једној Штраусовој четвороспратници у Јозефштату.

Петар Павловић је истовремено, по инструкцијама Теодора Фукса (Theodor Fuchs) у Геолошко-палеонтолошком одељењу бечког Природњачког музеја, радио на проучавању терцијарне фауне из Србије. Фуксу је касније (1903) посветио једну нову за науку врсту – *Prososthenia fuchsi*. Затим је, по Фуксовом савету, прешао у Загреб, у Народни зоолошки музеј код чувеног југословенског малаколога, професора Спиридиона Брусине (1845–1908, cf. Хаџи, 1929), где је од 1. септембра 1894. до 16. августа 1895, слушао његова предавања и 'штудирао' рецентне и терцијерне мекушце и наставио, у Бечу започето, проучавање фосилних фораминифера. Спиро Брусина је оставио дубок траг на свог ученика Петра Павловића, који се, слично свом узору, првенствено определио за фосилну и рецентну малакологију, негујући и зоолошку свестраност уз извесну посебну склоност ка орнитологији и ихтиологији. Брусина је оценио да „у госп. П. С. Павловићу има одлучне воље, пуно смисла и много дара за науку, којом ће се онда моћи окористити не само он, него и српска наука, српска домовина“. (Исправа бр. 180, Народни зоологички музеј у Загребу; Арх. ПМ.)

Ватра Павловићеве страсне борбе за српски природњачки музеј, највероватније да, ако и није баш укресана, оно је бар потпиривана од Брусине (који је својевремено сличну битку успешно водио у Загребу). Везе између два велика музејска човека биле су плодне и трајале су до Брусинине смрти, а Петар Павловић је понео часни надимак „српски Брусина“ (Луковић, 1939). Три за науку нове врсте фосила Павловић је назвао *Pseudoamnicola brusiniana*, *Limnocardium spiridionis* и *Neritodonta brusinai*. Некролог Брусини, у Летопису Југославенске академије знаности и умјетности, писао је управо Павловић (1911), усталом као и у Годишњаку Српске краљевске академије (1909).

После боравка у Бечу и Загребу, Павловић се вратио у 'Другу мушку' („Вук Ст. Караџић“), али то му није била једина прекупација. Година 1895. била је сва у знаку оснивања 'Јестаственичког' музеја и Павловић бива изабран за 'пословођу' одбора за његово подизање, а 26. фебруара 1897. буде постављен за кустоса Геолошког завода и асистента на Катедри за палеонтологију на Великој

школи. Затим, не напуштајући дужности на Великој школи, 4. априла 1901. бива постављен за првог (привременог) управника Музеја српске земље. Године 1905. постављен је и за кустоса Геолошког завода Филозофског факултета на Универзитету, али је од 30. децембра 1905. до 5. маја 1925. опет преведен са платом у Другу београдску, јер све до тада није било законских могућности за његово указно постављење у Музеју.

На основи тако компликованог 'кретања у служби' у његовом радном досијеу ('Службеном листу'), ранији обрађивачи су поверовали да је он цело то време истовремено и предавао у гимназији. Међутим, тачно је да се ипак просветним задацима непрекидно бавио. Био је у два маха (1890. и 1892) надзорник основних школа, учествовао у комисијама на изради планова и програма за средње школе, био изасланик министра просвете за преглед средњих школа у Србији, па чак и изасланик за преглед српских икона у Турској. Од 1898. до 1917. био је и члан-заменик у сталној испитној комисији за полагање професорских испита из јестаственице.

На месту потврђеног управника Музеја српске земље остао је до 12. октобра 1926, када је, у својој 62. години, пензионисан по сопственој молби, са признатих 38 година и 7 дана стажа. Али и после тога, све до 1931. (од 1921) био је на функцији изасланика министра просвете на вишем и нижем течајном испиту у целој Југославији. Такође, по формирању Геолошког института Краљевине Југославије, постао је 1931. његов спољњи сарадник (ГИНСТ 333/31 од 12. 06. 1931. Арх. ПМ) и учествовао у теренским истраживањима о трошку те установе.

* * *

Три су основна професионална природњачка ангажовања Петра Павловића: наука, музеолошка струка и просвета. Ниједном од дужности Петар Павловић се није бавио ни узгредно ни површно. О његовом озбиљном схватању рада и разноврсним пољима интересовања у просвети сведоче многобројни публиковани прикази средњошколских учбеника, чланци и преводи чланака о настави у основним, средњим и високим школама (и о 'писменим задацима на испиту зрелости', па чак и о 'течају за учитеље гимнастике') у другим земљама, као и извештаји са екскурзија наставника и ученика 'Друге мушке', штампани у „Просветном гласнику“ и „Наставнику“, од којих су многи написани док је Петар Павловић био на усавршавању изван Србије. То говори да ни за време када се спремао за научника, није престајао да води рачуна о свом просветном позиву. Нажалост, овде није могуће осветлити просветни рад Петра Павловића у појединостима.

Са истом озбиљношћу схватао је своју дужност кустоса, најпре геолошких и палеонтолошких збирки Велике школе (касније у Геолошком заводу Универзитета), што се види и из многобројних 'Принова', које је у 'Аналима' објављивао од 1898. до 1903, док је још био асистент на Великој школи. Једнаку преданост у сакупљању и одржавању збирки сачувао је и касније, као управник Музеја српске земље. И по одласку у пензију, повремено је, све до 1933, долазио у Музеј да ради на својим збиркама (М. Павловић, 1977).

МУЗЕЈ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ

Иницијативе, њокичи и осиварења

Јестаственички музеј, односно Музеј Српске земље (данас Природњачки музеј), био је заправо животно дело Петра Павловића. Обично се сматра да је та Павловићева љубав према музејима последица његовог боравка у Бечу и Загребу. Међутим, она свакако датира одраније, а почела је да се испољава једним наизглед патетично-романтичним гестом. Наиме, Управа Професорског друштва је од 6. децембра 1893. одлучила да се, на предлог Петра Павловића и још једног млађег члана, професора Живојина Јуришића, уместо венца на одар преминулог професора Лазара Докића, издвоји 100 динара као почетни капитал за оснивање фонда за подизање Јестаственичког музеја. До повратка Петра Павловића из Беча и Загреба 1895, иницијатива за Музеј је углавном мировала, а отада се нагло проширује и убрзава.

За будући музеј требало је прво обезбедити материјална средства и институционалну форму, па је започета врло жива активност усмерена ка тим циљевима. Одмах, 4. октобра 1895, код Управе фондова отворен је посебан 'одељак', са првим улогом од оних 100 динара у сребру (Архив Природњачког музеја АПМ25-1/1895). Пошто је Павловић био члан не само Управе Професорског друштва, него и активан учесник Геолошких зборава (Српског геолошког друштва), на његов предлог, учесници збора одржаног 10. децембра 1895. прикупили су међу собом још 30 динара, а многи су се обавезали да убудуће прилажу по један динар месечно. А већ 17. децембра 1895, на чувеној седници 'дванаесторице', у Ботаничком кабинету Велике школе (састали су се следећи природњаци: Ж. Живановић, др Р. Лазаревић, проф. Ј. М. Жујовић, Ј. Милојковић, проф. С. Јакшић, проф. С. Урошевић, Ђ. П. Јовановић, Љ. Миљковић, Д. Ружић, С. Тројановић, Ж. Ј. Јуришић и П. С. Павловић), коју је сазвала Управа Професорског друштва, основан је, од Управе Професорског

друштва самостални „Одбор (фонда) за подизање Јестаственичког музеја“. Павловић је изабран за 'пословођу' (председник Јован Жујовић, благајник Живојин Јуришић), а на другој седници Одбора од 21. децембра 1895. је 'кооптиран' као тринаести члан, В. К. Петковић, председник великошколског друштва „Панчић“, које је непосредно пре тога приложило фонду још 100 динара (Павловић, 1902: О раду на подизању Јестаственичког музеја у Србији). Тиме је улога Професорског друштва у оснивању Музеја фактички завршена.

Одбор се обратио Министарству просвете, како би се цела иницијатива институционално озваничила. Формално 'заснивање' Музеја српске земље тако је обављено документом министра просвете и црквених послова, Љубомира Ковачевића, од 19. децембра 1895. (АПМ 24285–1/1895), а старање над Одбором фонда за подизање (зграде) Музеја поверено је Српској краљевској академији, с тим да се обједине фондови за истовремену изградњу новог здања Академије, Народне библиотеке и Музеја, на уступљеном плацу код Делијске чесме (где је касније и изграђена данашња зграда САНУ), као и да им се придодају неки други фондови чији је носилац дубиозан. Нажалост, та иницијатива за подизање 'Дома' тада није остварена. Председник и секретар Академије дали су оставке, а питање музејске зграде одложено због неких законских препрека.

Међутим, Павловић је, са Јуришићем и другим члановима Одбора, данашњим језиком речено, већ покренуо медијску кампању за прикупљање прилога за фонд и вршење притиска на факторе одлучивања. На Нову 1896. годину објављен је познати „Поклич за Музеј Српске земље“, пламени летак усмерен да пробуди национална осећања и још више подстакне давање прилога за Фонд Музеја. Сви дневни листови су штампали 'Поклич', а многи наставили да пишу о проблему зграде Музеја. Одзив је био добар, тако да су врло брзо почела да се сакупљају знатна средства. Поред пропагандне активности, Одбор је одмах (1896) дао задатак Петру Павловићу да се обавести о зградама, организацији и функцијама природњачких музеја других народа. Павловић је сакупио податке о Британском музеју, Народном музеју у Загребу, Земаљском музеју у Сарајеву, Природњачком музеју у Букурешту и Природњачком заводу у Софији и извештај објавио већ 1897. у „Делу“.

Међутим, док се не изгради нова заједничка зграда (Академија/Музеј/Библиотека), Михајло Валтровић, 'чувар' Народног музеја, покренуо је 1898. иницијативу да се Музеј српске земље, заједно са етнографским збиркама Народног музеја, привремено смести у простор 'доњег боја' задужбинске куће Стевче Михајловића на Врачару, на углу улица Милоша Великог (бр. 15, касније 31) и Бирчанинове, што је 28. октобра 1899. одобрио министар просвете

О РАДУ

НА ПОДИЗАЊУ

ЈЕСТАСТВЕНИЧКОГ МУЗЕЈА У СРБИЈИ

ОД

П. С. Павловића

ПРОФЕСОРА

(ПРЕШТАМПАНО ИЗ „НАСТАВНИКА“)

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1902.

Андра Ђорђевић. Коначно је 17. априла 1900. и министар народне привреде отворио у Управи фондова партију са 217.912,50 динара у злату, под именом Фонда СКА, за подизање зграде Академије, Музеја српске земље и Народне библиотеке. Академија је 8. маја 1900. прикључила свој ранији Фонд за зидање Дома и основала јединствени „Фонд за подигнуће Дома за Српску Краљевску Академију, Народну Библиотеку и Музеј Српске земље“, са сумом од 250.000 динара. Петру Павловићу је изгледало да је решење питања зграде Музеја на добром путу. Међутим, није било тако.

Да би се концентрисали напори за развој новог Музеја, на предлог Одбора за подизање музеја, и захтев Светолика Радовановића, управника Геолошког завода Велике школе и ђен. Јована Мишковића, председника Српске Краљевске академије, нови Министар просвете П. Маринковић је 4. априла 1901. поставио Петра Павловића за првог и привременог управника Музеја српске земље (АС МПс LIX 113/1909). Морао је бити 'привремени' док се не донесе одговарајући закон. Међутим, десило се да је Петар Павловић тек 24 године касније, 5. маја 1925, указом краља Александра I Карађорђевића (АПМ 1/1925) постављен за првог директора Музеја српске земље (до тада је био 'вечити' привремени управник), пошто пре тога очекивани закон није био донет. Следеће, 1926. године поднео је молбу за пензионисање, после рекордних 25 година рада на челу Музеја.

Петар Павловић је био сасвим свестан одговорности своје историјске улоге у оснивању једне, за Србију и сваку цивилизовану земљу, тако значајне научне и културне институције. Зато је већ 1902. у „Наставнику“ објавио извештај о напорима за подизање Природњачког музеја, желећи истовремено и да привуче пажњу јавности на чињеницу да је, и поред формалне подршке, остао готово сам да се бори са проблемима новооснованог музеја. Павловић је припремио, а Одбор Музеја српске земље прихватио 1903, „Предлог за закон о Музеју Српске Земље“ са само 10 чланова, као први конституциони акт Музеја. Предлогом је требало да се озваничи тадашње фактичко стање – да у административном погледу Музеј стоји непосредно под Министарством просвете и црквених послова, а да у погледу научног рада одржава сталну везу са Академијом као својим саветодавним одбором. Иако Закон о Музеју српске земље није изгласан у Скупштини, задаци музеја су у 'Предлогу' Петра Павловића тако јасно и језгровито дефинисани да им се ни данас не би много могло додати. Зато он има значај изванредног трајног програмског документа. Уосталом, иако није био формално озакоњен, тог програма се Петар Павловић цело време држао.

Још један министар просвете, Љуб. Јовановић је 1911. поново покренуо питање Закона о музејима, и израду његовог пројекта поверио тројници управника (Народног, Музеја српске земље и Етнографског). Пројект је примљен у Министарству, али опет није донесен. Много година касније, од 2. октобра 1920, Павловић је по трећи пут члан Одбора за израду Закона (о чувању старина и уредбе о народним музејима), под председништвом Марка Цара. По одобрењу министра просвете од 7. новембра 1920, Петар Павловић је у марту 1921. поново боравио у Загребу, како би утврдио стање и организацију тамошњих музеја. Четири године касније, 1925, Закон о музејима коначно је усвојила Скупштина.

Криза 1906.

Од самог почетка, Павловић се као управник суочавао са неколико крупних проблема, од којих је неке успевао одмах да савлада, неке тек после много мука, а један од најкрупнијих није уопште могао да реши, уосталом као ни директори Музеја који су дошли после њега. Као и сва хибридна решења, оно двојство надлежности за Музеј (Министарство просвете – Академија), убрзо је показало своју јаловост. Министри просвете, а неколико их се измењало од 1893. до 1906. („Таман једнога обавести и замоли за Музеј – кад после кратког времена дође други – па пик Јово на ново!“ из писма П. П. брату Павлу 27. 01. 1902. Арх. ПМ), довијали су се тако што су одређивали да привремени управник прима плату час у Другој београдској гимназији, час на Великој школи, распоређивали су лаборанте Геолошког завода на рад у Музеј, уместо сталних кустоса 'упућивали' су просветне раднике као 'помоћнике' и сл. Музеј који је за кратко време почео да стаје на ноге и да се афирмише, и у коме је већ свечано отворена прва стална изложбена поставка, запао је у дубоку кризу.

Петар Павловић, заморен од писања бескорисних дописа и окапавања по министарским канцеларијама („Три дана коњосао сам у Стевиној канцеларији – па све господин има посла: или га зове председник или други министар или има... других крупних послова. – Сто пута ми је досад долазило да дигнем руке од свега.“ *Ibidem*), заиграо је на 'све-или-ништа'. У драматичном говору („Господо, Вама је познато...“) на седници од 17. децембра 1906, понудио је своју оставку и обавестио Одбор за подизање музеја да се „управник Музеја (...) налази у веома изузетном положају, како према Одбору и Академији, тако и према Министарству просвете. Обраћајући се једној ма којој од ових установа, она га је или упућивала на другу

или примала и гомилала извештаје, не чинећи никакву употребу од њих, или је сматрала да јој је функција прошла.“ (Павловић, 1907: Извештај о стању Музеја српске земље). Говор је оставио утисак на чланове Одбора. После бурне и маратонске дискусије у којој су сви учествовали, упутили су делегацију министру просвете и енергично молили да проблеми Музеја почну да се решавају. Министар је све обећао, укључујући и средства за попуну кадрова. Тако је Музеј, захваљујући одлучном, помало уцењивачком ставу Петра Павловића, за 1908. добио прву сталну буџетску ставку код Министарства просвете. Иако је тиме само један део проблема и то делимично решен, прва криза је била преброђена.

Привремени уџравник у џривременој зџради

Петар Павловић није био одушевљен идејом да се Музеј српске земље, заједно са етнографском збирком Народног музеја смести у већ тада некомфорну, недовољно пространу и стару Стевчину задужбину: оних једва шест соба у влажном приземљу нису биле право решење за Музеј. Осим тога, установи која је тек имала да афирмише своју интегралност и индивидуалност, нудила се опет нека недовољно јасна просторно-организациона фузија са другом институцијом која још и није била формално основана – Етнографским музејем (све до 1906. је био у саставу Народног музеја). Такође, Павловић се с правом плашио привремених решења која увек одлажу остварење коначног. Ипак, није могао ни смео да одбије ову понуду, али је од првог дана свога управниковања, наставио да апелује и моли Академију и Министарство да се, у складу са Академијином одлуком, „што пре приступи зидању Академијиног Дома, где ће наш Музеј бити смештен и у коме се он за дуги низ година развијати може“.

Када је крајем априла 1901. управник Народног музеја Михајло Валтровић известио Одбор да је ослобођен простор у приземљу Стевчине задужбине, Павловић је могао да почне са адаптацијом просторија и усељавањем збирки. Међутим, умало да тек добијену зграду изгуби. Наиме, када је у јесен 1901. Сенат заузео неколико соба у Капетан-Мишином здању (Великој школи), Правни факултет је остао без слушаоница. Још увек празна Стевчина кућа запела је за око правницима. Павловић је морао да покрене све могуће интервенције и да сазива Одбор Музеја, да би одбранио зграду. Чак ни Жујовић, као ректор, ни министар просвете нису били довољно одлучни, па је на крају пресудило мишљење инжењера, по којем се не смеју избијати унутрашњи зидови (што би било неопходно за

факултет), „јер греде нису у стању да одрже таван“! И тако, до краја 1903. Павловић је „у главном“ успео да доврши намештање и уређење Музеја српске земље, констатујући у извештају Академији (са учтивим незадовољством), да је посао остварен у мери „колико то допуштају просторије“ (Годишњак СКА 1904).

Простор за Музеј је Павловић 1901. добио потпуно празан и морао је да га од почетка опрема одговарајућим мобилијаром. У ту сврху сазвао је неколико београдских столара да израде по један ормар 'као мустру', и путем таквог конкурса одабрао мајстора Свет. Влајковића, који је до 1903. завршио поруџбину (намештај који се и данас користи у Природњачком музеју). Музеј је трошкове платио сопственим средствима, добијеним од добровољних прилога.

Истовремено је требало без одлагања започети са збрињавањем првих збирки и стручним радом Музеја. Павловић је Музеј привремено поделио на четири 'одељка': (1) за минералогiju и рударство; (2) геолошко-палеонтолошки; (3) за предисторију и (4) зоолошки одељак. „Због оскудице у простору изостале су све ниже животиње као и цео ботанички одељак“ (*ibidem*). Тако је ударен темељ унутрашњој организацији Музеја, која је у доброј мери остала и данас (1996) у Природњачком музеју (минералогско-петролошко, палеонтолошко, зоолошко за *Vertebrata*, зоолошко за *Invertebrata* и миколошко-лихенолошко-ботаничко), са изузетком 'предисторијског' одељења, за које се сада код нас сматра да припада археолошкој, а не природњачкој проблематици (у многим музејима у свету је палеолит и даље у природњачким музејима).

Приземни део Стевчине зграде тек сада је у пуној мери показао своју крајњу неподесност. Сваке године су предмети, нарочито зоолошки, преко лета морали да се износе напоље да би се осушили од влаге. Павловић овако сликовито описује једну просторију у Музеју: „...поред тога што је влажна соба, ту се дневно пробави по 6–8 часова, због испарења разних препарата гора је од штале или свиња не у каквог модерног привредника, него и од сличних зграда најбеднијег нашег сељака из брдских крајева“. На сталне захтеве за бољи и већи простор, Павловић је 1905. више као утеху, добио на коришћење још око 60 m² неких просторија у Добрачиној улици, где је сместио радионицу. А 1911. Музеј је, захваљујући Павловићевим молбама министру народне привреде, добио још три просторије на Врачару, „иза Рударског Одељења у дому где је раније био фитопатолошки одсек Пољопривредне Огледне Станице“, где је сместио ботаничко одељење и један део „скупоцене сисарске фауне, којој је у приземним одајама Стевчиног дома влага јако досађивала“. (Годишњак СКА, 1912.) Међутим, неколико годи-

на касније, морао је да напусти те просторије због дозиђавања Рударског одељења, када је морао да их препусти Дирекцији шума и руда.

У пролеће 1911. Павловић је, видевши да од државе неће у догледно време добити зграду, дошао на нову идеју. Решио је да се обрати Београдској општини. Молио је да му се бесплатно додели плац, на коме би Музеј од својих пара могао да подигне зграду. Наишао је на повољан одзив код општинара и понадао се да ће се примаћи коначном решењу. Узалуд.

Године 1920, не знајући шта више да чини, Павловић се обраћа Министарству просвете, „да код надлежних фактора издејствује стручни преглед свих музејских просторија и предузме мере да се – зидањем нове зграде или привременим закупом приватног стана – избегну рђаве последице од влаге, која стално квари и уништава све, а нарочито зоолошке објекте, и извуче музејско особље *можда из најгорих соба шћо у Београду ћосћоје*“. (Годишњак СКА 1921, подвукао П. П.) Комисија Министарства грађевина је утврдила штетност просторија, али зграда није нађена иако је Министарство просвете у буџету предвидело новац за кирију.

И тако даље и тако даље, кроз цео радни век Петар Павловић је узалудно покушавао да Музеј трајно пресели у одговарајућу зграду. Последњи пут је, већ као пензионер, покушао да нешто учини представком Академији од 29. децембра 1927. Али је и тај, као и сви његови ранији напори, остао узалудан. Идеја о заједничкој згради Академије, Библиотеке и Музеја никад није реализована, мада су прве две велике институције, додуше и оне са великим задоцњењем, добиле своје зграде. Једино Музеј за живота Петра Павловића није трајно добио наменску зграду, као ни до данас.

Први сарадници, сајућници и сајатници

До децембра 1902, када је за препаратора одређен учитељ Петар Ђурић, Петар Павловић је био сам у Музеју. Истини за вољу, многи професори природњаци са Велике школе и многих гимназија, сматрали су Музеј на неки начин својом институцијом и предавали му збирке на чување и мање или више помагали у њиховом одређивању. Али тек је октобра 1903. Павловић успео да у Музеј буде, у својству помоћника, упућен професор Прве београдске гимназије, зоолог Душан Стојићевић, његов друг још из бечких дана (од 1907. 'чувар' зоолошке збирке, односно кустос Зоолошког одељења Музеја). Стојићевић ће бити и први директор после П. Павловића. Њему је Павловић, у знак захвалности, посветио једну за науку нову фосилну врсту (*Alopiа stojicevici*).

До тада је сав стручни посао Павловић обављао сам, па ипак је успео да одреди и етикетира сав геолошки и део биолошког материјала. Доласком Стојићевића, Павловић је добио драгоцену помоћ, али је, поред зграде, недостатак особља и даље остао главни проблем. Павловић сликовито приказује то стање: „Тестерисање, рендисање, паковање, распакивање, дерање птица, чишћење фосила итд. још су фини радови. Јер, видети управника или његовог помоћника са крпом у руци да чисти прашину није ретка појава.“ У више наврата се Петар Павловић обраћао министру просвете за попуну службеника, макар и послужитеља, али узалуд. Нарочито је имао проблема око препарирања птица. Међутим, када је једна занимљива личност, извесни Владимир Брзаковић, из Босне прешао у Србију, за пошумара у Рашкој, одмах се повезао са Павловићем, из чега је произашла њихова плодна сарадња. Павловић 4. маја 1903. пише брату: „У лицу једнога подшумара, који је раније био препаратор у сарајевском музеју, стекао сам жестоког скупљача за птице. Ономад ми је са Копаоника послао преко 70 комада разних певачица. Пасиониран је ловац и поред Рајзера“ (dr Othmar Reiser, чувени балкански орнитолог, управник Земаљског музеја у Сарајеву, примедба аутора) „научио је добро орнитологију. (...) Све што имам за сад да му помогнем, то је да му – од времена на време – пошљем по мало праха и олова“. Међутим, Павловић је касније, додуше накратко, успео да Брзаковић буде хонорарни препаратор Музеја. И када је 1911. Брзаковић постављен за шумара у Мајданпеку, наставио је да Павловићу шаље птице за Музеј.

Други од орнитолошких сарадника Пере Павловића од 1903. био је Драгићевић, марвени лекар из Ниша. Он је ловио и „доста добро“ препарирао птице и био „веома одушевљен за Музеј. При том је имућан и не жали да за добру ствар штогод и плати. Сви нишки ловци ако што год убију доносе њему и он (...) шиље Музеју; јер се каприцирао, (...) да нишка фауна птица буде најбоља и најпотпунија“ (писмо П. П. брату Павлу од 26. 03. 1903. Арх. ПМ). Тек 1907. Павловић је успео да се одобри гиманзијским професорима, ботаничару Живојину Јуришићу (1863–1921) фитопатологу и микологу Николи Ранојевићу (1869–1922) и геологу Владимиру Петковићу (1873–1935), да раде у Музеју као помоћници-волонтери. У знак захвалности и поштовања, свој тројици је Павловић посветио за науку нове фосилне врсте (*Dreissensiomys jurisici*, *Odontohydrobia ranojevici*, *Diana petkovici* и *Unio petkovici*).

Павловићу је свануло када је септембра 1908. добио за 'момка' и препаратора опет једну изузетну личност, Душана Стојадиновића, касније легендарног Чика-Дошу, који је до краја био најоданији сарадник Петра Павловића, а у Музеју је остао пуних 50 година.

Колико је Павловић ценио његову помоћ, види се и по томе што је њему у част именовао једну за науку нову фосилну врсту, *Monodacna stojadinovici*. Од 1911. се међу спољњим сарадницима појављује и Јован. Ж. Јуришић, гимназиста, син Живојина Јуришића, каснији препаратор и 'асистент'.

Петар Павловић је целог свог живота путовао, радећи на терену, често и „преко ферија, када се други одмарају“. Путовао је са различитим сарадницима. Једна од његових најранијих екскурзија била је 1890. лађом низ Дунав са професором Жујовићем и ђацима Велике школе, а исте године, са 'државним питомцем', Светоликом Радовановићем по Црноречком и Крајинском округу, „ради научне цели“. Са те екскурзије су произашли и њихови заједнички радови. И касније се њихова сарадња наставила у многим приликама, а геолог С. Радовановић (1863–1928) донео му је први материјал из села Мађара код Скопља, који се показао веома богатим. У знак сећања, захвалности и поштовања, Павловић му је посветио за науку нове фосилне врсте: *Pyrgula radovanovici* и *Valvata radovanovici*.

Међу помоћницима и сарадницима П. Павловића била су и сва тројица његове браће. Павле је, већ док је Петар био 1894. у Бечу, сакупљао фосилни материјал у Вишњици, и слао му на одредбу. На позним сакупљачким екскурзијама 1929. и 1930. по Скопској котлини (са којих је изашао један од најпознатијих Павловићевих радова), помагали су му професор универзитета у Скопљу, П. С. Јовановић и професор Борић, којима се захвалио посвећујући им за науку нове таксоне фосилних шкољки (*Unio jovanovici*, *U. bouei* var. *borici*).

Од самог оснивања Музеја Павловић је своју улогу и функцију музеја схватао као националну мисију у служби Српског народа, као пут за афирмацију српске природне баштине у земљи и иностранству и укључивање српске науке у међународне токове. Зато је нарочиту пажњу посветио неговању и одржавању веза са многобројним личностима и институцијама у Србији и другим земљама. За то је посебно имао дара и воље, тако да је, и за данашње телекомуникационе услове, водио огромну домаћу у међународну преписку (у извештају СКА за 1904. наводи око 1.500 писама и пошиљака, дакле у просеку око 5 дневно). Ако се има у виду да је писао руком, без секретарске помоћи, може се разумети његово често помињање 'оскудице у времену' на коју се жалио.

Коме је толико писао управник Музеја српске земље ? Осим честог обраћања властима за различите потребе Музеја, комуницирао је са великим бројем научника и музејских стручњака у иностранству. Многим стручњацима је слао материјал на обраду. Некима је, попут Н. Klessina из Регенсбурга и А. Wagnera, директора пољског Зоолошког музеја у Варшави, посветио своје нове врсте

(*Odontohydrobia wagneri* и *O. clessini*), у знак захвалности што су му помогли знањем, искуством и саветима. Дописивао се и са свим значајним научницима у Србији, са многим познатим књижевницима, као и просветним радницима из унутрашњости.

Сва та кореспонденција, која се чува у Природњачком музеју, представља драгоцену грађу не само за разумевање и познавање развоја природних наука у време Петра Павловића, већ и за познавање општих друштвених прилика тог доба. Али она је за Павловића пре свега била у функцији обавештавања о научном раду и активностима Музеја, али и праћења збивања у науци изван Београда. Он је непрестано набављао, педантно читао велики број публикованих научних резултата и врло често изводе из њих усмено (на зборовима Српског геолошког друштва) и писмено (у „Наставнику“, „Просветном гласнику“ и др.) приказивао домаћој јавности.

Прве збирке

Још пре него што је Петар Павловић званично постављен за управника, постало је уобичајено да се збирке природњачких кабинета Велике школе називају Јестатсвеничким музејем, иако су још биле у Капетан-Мишином здању, јер је већ била постигнута општа сагласност да ће оне представљати основни фонд новог музеја, што је касније и озваничено одобрењем министра просвете од 19. априла 1901. А нови управник, само он, јер ниједног још кустоса није имао, успео је за невероватно кратко време (до 1903), да окупи и пренесе у Стевчину зграду врло богате и значајне природњачке збирке, које су до тада постојале, а у чијем сабирању је и сам учествовао као кустос Геолошког завода Велике школе.

Павловић је прве збирке сређивао по савременим системима, истовремено се трудећи да буду и референтне (студијске) збирке појединих научних монографија, које су у то време почеле да се довршавају у Србији, а и да имају дидактички карактер (збирке-изложбе). Тако је збирка минерала 'разређена по Гротовој системи'; посебно је (у 10 ормана) „топографску геологију Краљевине Србије“ уредио према првој Жујовићевој књизи Геологије Србије; фосилну фауну, средио је према формацијама, и с посебним поносом своју „богату збирку друго медитеранских фораминифера“; одвојено (у другој соби) распоредио је геолошке збирке из 'Старе Србије', Македоније, Босне и Херцеговине; петрографску и петрографско-индустриску збирку из Србије поделио је на (1) еруптивне стене из Србије, средивши је према Другој Жујовићевој књизи Геологије Србије, (2) 'коцкасто камење' и (3) угаљ из Србије (све-

стан раста развојног значаја овог природног ресурса). Један од највећих Павловићевих успеха је била одлука министра просвете из маја 1909. да се сав референтни материјал сакупљен приликом геолошког картирања (у којем је и Павловић учествовао), чува у Музеју.

Управник Павловић је велику пажњу и напор одмах усмерио на даље сабирање нових примерака за збирке. Већ у току 1903. успео је да, уз помоћ близу 80 спољних сарадника, путем поклон-збирки добије збирку руда и минерала из Мајданпека, збирку стена и фосила из Босне, Херцеговине и Далмације, збирку 'коцкастог' камења, затим да и 'принови' много птица и сисара, знатно више него што је преузео из Велике школе. Петар Павловић је сакупио и рибе из разних река и из Охридског и Дојранског језера, из Ситнице, Вардара и из Солунског залива, а добио је и једну малу колекцију мекушаца „којом је попуњена јадранска збирка“. Да би популарисао овај начин сакупљања, Павловић је крајем сваког месеца у дневним листовима објављивао имена дародаваца и предмете које су сакупили. Тако је Павловић започео своју масовну акцију сабирања музејских предмета, којој су се одазивали људи свих струка и занимања (рудари и управници рудника, државни саветници, министри, народни посланици, срески и окружни начелници, кметови и писари, трговци и кафеџије, поштари и цариници, официри и подофицири, филозофи, професори универзитета, гимназијски професори, учитељице и учитељи, сликари, ђаци, лекари, апотекари и марвени лекари, пензионери, ловци, машинисти, штампарски радници, обућари и земљоделци, 'сакупљачи старог новца', богослови, свештеници, 'госпођице', па чак и једна краљица, и то из свих крајева Србије и из суседних земаља). За њих је Павловић писао посебне циркуларе и израдио посебна 'Упутства' за сакупљање, конзервирање и слање природњачког материјала, као и за сакупљање народних имена и научних информација („Упуства за спремање и пошиљање птица“, „Упуство за посматрање животиња и сеобе птица“, „Упут за прикупљање и пошиљање риба“, „Питања о рибама и рибарству у Србији“ итд.). Све је то преко мреже музејских повереника растурао ловцима, учитељима, шумарима и др. Исто тако је у „Ловцу“ (1902) објавио проглас с молбом да му се шаљу дупликати птица и других животиња, а обраћао се и тадашњем председнику Ловачког савеза, ђенералу Срећковићу. Такође је у своју мрежу укључио српске конзуле у турским деловима Србије и Македоније, а преко министра иностраних дела и шефа пропаганде успео је да буду укључени директори и наставници српских школа у Турској. На такав начин је Музеј српске земље био присутан и вршио утицај на целој терито-

рији Србије, а с друге стране, Музеј је тим путем добијао драгоцене 'принове'.

Неки од таквих сарадника су слали изузетно драгоцене примерке, међу којима је било и за науку сасвим нових таксона, које је Павловић у знак захвалности именовао по њима.

Настављајући традицију која је постојала у кабинетима Велике школе, Павловић је од дупликата правио мање збирке и слао их школама у унутрашњости, нарочито онима чији су наставници помагали у сакупљању природњачких предмета. Али Павловић није све радио са непосредним интересом. Тако је, на пример, 1909. једну збирку птица у име Музеја поклатио Школи за глувонему децу у Београду.

Због оскудице у простору, 1901–1903. нису пресељене ботаничке и збирке неких виших и нижих животиња, а принове које су сакупљали Ђура Илић, Вл. Брзаковић и други спољни сарадници, Павловић је упућивао на чување у кабинете Велике школе и Ботаничку башту све до 1908, када су набављена два ормара и у њима су почели да се одлажу хербарски табаци и есикати гљива и лишјајева, под старањем волонтера-кустоса Живојина Јуришића и Николе Ранојевића.

Петар Павловић се свим силама трудио, мада са малобројним музејским особљем, да Музеј што пре буде отворен за посетиоце. Дана 7. септембра 1904. поводом прославе Стогодишњице Првог српског устанка, у присуству Краља, Краљевске владе и многобројних угледних гостију, отворена је прва стална изложбена поставка Музеја. Председник Одбора, Јован Жујовић је том приликом одржао један више пута цитирани говор.

Прве музејске публикације

Један од посебних облика утицаја на друштвену и научну јавност били су чувени извештаји о раду Музеја српске земље, презентирани сваке године Председништву Српске краљевске академије и штампани у Годишњаку и сепаратно. Павловић их је тако детаљно писао, да су то читаве научно-стручне аналитичке студије, па их треба сматрати не за административно-бирокарске већ за ауторске стручне радове. И без обзира на то, они су допринели афирмацији самог Музеја у научним круговима и јавности уопште.

Павловић је сам или заједно са својим сарадницима почео да пише и издаје прве музејске научне и стручне публикације, претече данашњих 'Посебних издања', али и популарне књижице, које је финансирао Министарство просвете, а делом и редакције неких часо-

писа („Ловац“, „Просветни гласник“, „Наставник“, „Гласник Музејског друштва за Словенију“, „Гласник Хрватског природословног друштва“, „Геолошки анали Балканског полуострва“), тако што су одштампавале сепарате. То су у прво време биле програмски усмерене публикације, којима је Павловић желео „да се прикупљачима скрене нарочита пажња на предмете које имамо, а које нам ваља прибирати било изнова из свих крајева било из нарочитих, незаступљених места“. Касније су прерасле у праве научне монографије. Посебну улогу су одиграле 1907–1913. у систематском објављивању грађа за флору и фауну 'новоослобођених територија' и 'Старе Србије и Маћедоније'.

За време док је Петар Павловић био управник Музеја, а тиме и уредник његових публикација, објављено је 17+1 посебних издања, од којих је он написао половину.

НАУЧНО ДЕЛО ПЕТРА ПАВЛОВИЋА

Генерална јесѣастѣвеница

Тешко је издвојити у свестраном научном опусу Петра Павловића оно што је најважније. Сигурно је, и познато је, да је његов највећи допринос у појединим специјалистичким областима палеонтологије и геологије уопште, док је у другим његов допринос нешто мањи али, као пионирски, исто тако важан. Уосталом, он се најчешће наводи као наш 'трећи геолог' (Жујовић, Радовановић, Павловић,...). Међутим, чини се да ипак треба почети са једним пољем његовог рада на које је досад било мало осврта, иако би можда могло да буде и међу најважнијим. Оно је резултат, колико Павловићевих интелектуалних способности за интегрални научни поглед, толико и околности да је дуго био на челу Јестаственичког, односно Музеја српске земље.

Наиме, Петар Павловић је био нека врста првог модерног 'јестаственичара генералисте'. Али он при том није био тип ренесансно-барокног полихистора, сваштар, нити попут Панчића, универзални пионир и, силом прилика – у одсуству других специјалиста, свестрани учитељ и просветитељ. Напротив, када је Павловић научно сазревао, у Србији су већ све најважније природњачке научне дисциплине имале своје изграђене специјалисте и акумулиране релативно богате научне резултате. С коликом је необичном страшћу пратио сва научна збивања у многим природњачким областима, види се из невероватног броја његових 'реферата', приказа и чланака.

Године 1920, додуше на подстицај са стране (што је такође на неки начин карактеристично), по молби професора Г. Сајовица из Љубљане, Петар Павловић саставио је први комплетан историјски приказ 'Јестаственичке струке у Србији' са библиографијом за све главне научне области. То је кратко али капитално дело, које се не може више никад заобићи. У том тренутку, једино је приказ миколошких, лихенолошких и ботаничких наука био урађен до 1904. (Јуришић, 1904; Ранојевић, 1904). Павловић је прегледно осветлио и научну јестаственицу (без наставе) као целину, и њене појединачне дисциплине: ботанику (у коју су била укључена и проучавања 'талофита'), зоологију, геологију ('петрографску', 'топографску', рударску и палеонтологију), и минералогију. Посебно је дао и преглед природњачких путописа у Србији. На крају је саставио прву интегралну јестаственичку библиографију од близу 300 најзначајнијих наслова штампаних у Србији на српском. Тај дух интегралног научног погледа, Павловић је уградио у темеље свог Музеја и постарао се да остане један од његових континуитета. У Природњачком музеју постављена је 1987. изложба „Јестаственица у Србији“, инспирисана управо делом Петра Павловића.

Палеонтологија и стратиграфија

Петар Павловић је припадао 'Жујовићевој групи' пионира модерне српске геологије као самостална и аутентична личност у научним, стручним и просветним пословима. Огромна већина свих његових радова, а нарочито у геологији, потпуно су самостална ауторска дела. Са Жујовићем нема ниједан заједнички рад, осим једних 'Принова Геолошког завода', објављених 1900. у 'Аналима', у којима је први, палеонтолошки део (1–5) потписао Павловић, а други, минералошки (6), Жујовић (у садржају 'Анала' тај се рад наводи као заједнички – „Ј. М. Жујовић и П. С. Павловић“, али у пракси се та два дела увек цитирају независно).

Већ у предговору првог свог ауторског дела, „Медитеранска фауна у Раковици“, домаћег састава за професорски испит 1888. (у години када је Панчић умро), рађеног под Жујовићевим менторством, а објављеног у другом броју 'Анала', Петар Павловић дефинише свој научни *Credo*, стручни програм и свој лични став према сопственом научном раду, чега се држао до краја живота, током следећих тачно 50 година. На то је указао већ његов блиски пријатељ и колега, В. Д. Ласкарев, у некрологу 1939, а што је и касније цитирано. Ради се о три почетна параграфа, од којих су два цитати, а трећи је аутентичан, лични, готово интиман, Павловићев. Први

цитат, Жујовићев текст, био је младом Павловићу сасвим свеж, а свакако да је на њега оставио снажан утисак и због своје борбене актуелно-патриотске антинемачке поруке из времена кризе поводом аустријске окупације Босне и Херцеговине. Мирољубиви Ласкарев 50 година касније, у ратно-кризној 1939, три дана уочи 'Аншлуса', канда се није усудио да ту поруку цитира. Зато можда треба данашњег читаоца с њом упознати.

„Пре него што су Сава и Дунав наишли да квасе подножје овог последњег изданка шумадских брегова и брежуљака, што га је данас Београд окупио – ломили су се о њему таласи терцијерног мора, као што се и данас на њему разбијају таласи великог немачког мора, које јури да поплави све балканске народе. Па као што нам срце диктира историјску дужност, да сузбијемо ову данашњу навалу на нашу земљу, иако и наука тражи од нас, да истисамо што се овде пре нас дешавало.“

(Ј. М. Жујовић: Приступно предавање на Великој школи 16. децембра 1880. и у Петрографској минералогiji: Историски приступ. Београд 1887, pp. 1–18, по П. С. Павловићу.)

Други параграф је преузет из класичног дела аустријског палеонтолога Морица Хернеса о мекушцима Бечког терцијарног басена, за које Ласкарев (1939), овог пута наводећи цитат у целини, каже да је и до тада „остало ненадмашни извор за познавање терцијера“.

„Фосили терцијерне формације побудили су од вајкада пажњу и велико интересовање свију природњака. То су остаци из епохе, која се везује непосредно са данашњом и приближнији су више облицима, који данас живе, него онима из ранијих епоха. Скуповане терцијерних фосила постаје интересантније, што се по данашњем промајрању и распрострањењу живих молусака, у хоризонталном и вертикалном правцу – добијају важна података о односима терцијерног мора, нивоу, темперијури и т. д. На овај начин добивени резултати почивају на досадном промајрању и пресјају бићих хиохијични. Ово је једини пут за Геологију где ће она моћи, објашњењем појава у терцијеру – као сигурном базису – објаснити и појаве ранијих епоха.“

(М. Hoernes: Die fossilen Molusken des Tertiär-beckens von Wien. Wien 1851: Jahrbuch d. k. k. geolog. Reichsanstalt. По Павловићу и вероватно у његовом преводу.)

После тих позајмљених параграфа, писаних у самоувереном тону, следи типични Павловић. У трећем лицу, узбуђен, али без галаме и патетике, уз учтиво извињавање, ступа на јавну научну

сцену, на којој ће, током плодног педесетогодишњег рада, унапредити палеонтолошку науку у области терцијерне фауне на Балканском полуострву више него ико пре њега, а и мало ко после. А тадашње београдско село Раковица, постаће познато у светској геолошкој литератури.

„Ове речи“ – мисли на претходна два цитата (прим. аутора) – „непрестјано су звониле у ушима њисца, када је изабрао и ѡредузео сѣудирање ѡредејта, који сад и јавностѣи ѡредаје. Излазећи на јавностѣи, он сѣудѣ са бојажљивошћу и сѣравом, да није ѣај ѡсао, у оној мери и онако извршио, као шѣо се ѣо данас ѣражи од једне сѣручне геолошке расѣраве. Но, с груђе сѣране: ѡђромностѣи ѡсла, скромна средсѣива, шѣо му сѣојаху на руци, као и ѡдужа одсудностѣи – у два ѣри маха – из Беођрага, као месѣа најѡвољнијеђ за рад ове врстѣе – нага се, да ће ѣа моћи ѡред ѡишѡваним чѣѣаоцима, колико ѣо-лико извинѣи и ѡѣраваѣи.“

(П. С. Павловић: Медитеранска фауна у Раковици. Београд 1890: Геолошки анали Балканскога полуострва 2/1, pp. 9–60.)

Почињући да се 1888. први сам бави терцијерном фауном у околини Београда и Србији, Павловић је био свестан своје пионирске улоге, дужности и одговорности. Од претходних извора имао је на располагању само прве сигнале незаобилазног Панчића (Petrofacten aus Belgrad. Wien 1854: Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanstalt 5, p. 891) и Жујовићев 'преглед' (Geologische Uebersicht des Königreiches Serbien. Wien 1889: Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanstalt). У свом првом раду Павловић наводи први списак од 117 врста фосилних мекушаца и за ту фауну, како рече Ласкарев (1939), даје „врло скрупулозна упоређења“ са фауном из разних локалитета Бечког басена. Њену старост оценио је као 'средње миоценску', а стратиграфски ју је одредио као 'други медитеран'. 'Вишњичке глине' са својом малакофауном и све друге локалности тзв. другог медитерана у Србији, чију је фауну мекушаца, а касније и фораминифера, морских жежева и корала дуго проучавао П. Павловић, у данашњој стратиграфској подели миоцена Западног Паратетиса, припадају баденском кату, а њихова фауна односно фација означена је као раковичка (М. Анђелковић, 1987; Јовановић и Стевановић, 1988).

Петар Павловић је почео да објављује и пре „Вишњице“, већ у првом броју Геолошких анала (1889), најпре неколико опширних приказа (на немачком и француском) значајних геолошких дела објављених у иностранству. Тој првој љубави остао је заувек веран, деценијама реферишући о сваком значајнијем делу које се појављивало у Србији и иностранству, с нарочитом пажњом за балканске и друге суседне земље, али не пренебрегавајући ни оне прекоморске.

Био је изванредно обавештен о актуелним збивањима у геолошким наукама и осећао се обавезним да и домаћу научну јавност обавештава о томе.

У свом даљем научном раду нарочито се старао да сакупи што више материјала и да што дубље проучи неколико карактеристичних географских области. То је пре свега био Београд са околином у Шумадији, затим Тимочка Крајина, Јужна Србија (под којом је подразумевао Косово, Метохију и Македонију), и на крају различита издвојена места, као што су Гучево, Сталаћ, Сењски рудник, Гргетег на Фрушкој гори и др.

После „Вишњице“, други рад П. Павловића из околине Београда носи наслов „Доњопонтиски мекушци из околине Београда“. На основи многогодишњих екскурзија и дубоког проучавања палеонтолошког материјала из доњоконгеријских слојева, описао је и два за науку нова рода пужева (*Beogradica* и *Odonthohydrobia*) и 57 нових врста. Тај рад ужива велики углед и у иностранству и веома често је цитиран у радовима о Паратетису. Павловић је открио свој палеонтолошки 'Ел дорадо' – данас чувену долину потока Карагача, код Врчина на југоисточној страни Авале, где се крајем миоцена протезао узани, плитак залив са готово слатком водом и са врло слабом комуникацијом са осталим деловима Панонског басена. Ту је доњеконгеријска фауна дала највећи број нових врста и варијетета. Та појава је силно занимала П. Павловића, који ју је објашњавао као 'хаотични полиморфизам' (по Th. Fuhsu), који настаје под дејством снажних покрета водених маса. Задебљања, брадавице и чворове на 'меланопсисима', посебно на њиховом последњем завојку око гротла, по њему представљају одбрамбену реакцију животиње на удар кластичног материјала, шљунка и песка на морском дну. Постоје о тој појави и друкчија мишљења, нпр. В. Ласкарева (1926) и П. Стевановића (1954). Међутим, будући да нови карагачки 'меланопсиси', као што су *Melanopsis vindobonensis karagačensis* и *M. pyrulaeformis* нису на другим местима тако јако скулптирани као у Карагачи, може се, бар што се 'меланопсиса' тиче, за Карагачу прихватити као оправдано и Павловићево тумачење.

Павловић је изучавао ову каспибракичну фауну и из многих других налазишта и то се данас сматра стандардном фаунистичком заједницом, каква се налази и у класичној области њеног распрострањења, у Бечком басену, Хрватској, Босни и Мађарској и др. Каснијим проучавањем (П. Стевановић, О. Спајић и др.) Павловићев списак од 57 нових врста панонских мекушаца код нас знатно је увећан и још увек се увећава. У „Споменици“ посвећеној Д. Горјановићу (1925–1926) Павловић је описао и једног новог аберантног 'оригоцераса' из Карагача (*Orygoceras gorjanovici*).

Павловић је већ у Геолошком заводу Велике школе почео да се интересује за геологију 'Јужне Србије' одакле је често примао фосиле и стене, и описивао је овај материјал у својим „Приновама“. Касније је наставио да се том географском облашћу бави и у Музеју. Нарочито се занимао за језерске седimente из доба неогена. Низ радова о неогеним наслагама Скопске котлине, Косова Поља и Метохије „чини једну по својим закључцима врло заслужну грану.“ Полазећи од белешки Бургерстеина и В. Петковића, у раду „Грађа за познавање терцијера у Старој Србији“ (1903), описао је из околине Скопља 8 нових врста слатководних гастропода, а из Косовског басена 12 нових врста, из Метохије, околине Ораховца, такође 12 врста. Посебно су интересантни Павловићеви радови из последњег периода научне активности, у којима су описане нове врсте из језерског миоплиоцена Скопске котлине, Косова и Метохије и нови род синистрогирих гастропода *Kosovia*, нађен у новије време и на више других места у миоцену Србије. П. Павловић је био први српски палеонтолог и стратиграф терцијара (ако се изузму Жујовићеви прелиминарни прилози у „Основама за геологију Краљевине Србије“). На томе послу радио је од почетка до краја своје каријере (Стевановић, 1980). За косовске мекушце каже: „Држим да је косовски терцијер понтијске старости и да се је стварао у веома ослаћеном, ако не и чак слатководном басену“. Ово Павловићево мишљење потврђено је каснијим радовима (М. Атанацковић, 1977). Што се тиче мекушаца из околине Ораховца, Павловић је резервисан, али налази „да неколико од њих имају највише сродности са облицима из секлерских лигнитских слојева у Ердељу који су у последње време увршћени у левантску етажу“. Ово мишљење остало је до данас непромењено. У последњем публикованом раду, пет година пред смрт, „О фосилној фауни мекушаца из околине Пећи“ (1933) описао је 11 нових врста из најближе околине Пећи и закључио да су „пећки лапорци понтиске старости“. Каснија истраживања (В. Милошевић и др.) оповргла су ову одредбу старости и пећку серију уврстила у средњи миоцен.

Још 1891. П. Павловић је у заједничком раду са Светоликом Радовановићем „О терцијару Тимочке Крајине“ приметио разлике у саставу горњомиоценских сарматских наслага. Ова опажања нашла су своје објашњење тек доцније у вези са поделом сарматског ката у три хоризонта у Русији: наиме, показало се да су у тимочком басену развијена сва три хоризонта, док западно од Карпата постоји само доњосарматски хоризонт са траговима средњосарматског хоризонта.

Први спомен о присуству меотског ката у Србији налазимо у раду С. Радовановића и П. Павловића (1890). Меот се наводи из три

локалности Тимочке крајине (Високе, Фуније и Фундатурија код Неготина). Међутим, каснија истраживања, ове локалности третирају као горњи сармат (херсонски поткат). Зато се 1890. година не може узети као година у којој је откривен први меот у нашој земљи, како се донедавно сматрало, већ 1903. година, када је Павловић код Неготина у Бадњеvu нашао и тачно одредио меотску малакофауну.

Своју академску приступну беседу из области стратиграфије под називом „Развиће неогена у Србији“ Павловић је саопштио на свечаном скупу СКА 1923. године. У њој је, углавном на основу саопштених спискова фауне, дао краћи преглед дотадашњег регионалног познавања неогенских терена у Србији, пре свега у околини Београда и источној Србији. О неогену западне Србије и Шумадије у то време било је веома мало података.

Петар Павловић у својим радовима 'конгеријске слојеве' назива 'Понтом'. За њега су доњоконгеријски-доњопонтски, а горњоконгеријски-горњопонтски слојеви. Међутим, данас је општеприхваћено да су у Паратетису доњоконгеријски слојеви – Панонски кат, кога Павловић као назив никад није употребио, док су горњоконгеријски слојеви исто што и Понтски кат. Према томе, Карагача у Врчину припада, према данашњој номенклатури, панонском кату и то горњем делу овог ката тзв. Србијену, који је први дефинисан („типифициран“) као такав управо на овој Павловићевој локалности у Врчину (Стевановић, 1975, 1986). У вези с Понтом, као катом, треба овде напоменути да је Павловић (1923) навео да му је нејасан стратиграфски положај „хоризонта са *Congerius triangularis*“. Међутим, касније је доказано да му је место у горњем понту (Стевановић, 1951).

У својим прилозима Павловић није делио конгеријске слојеве на поткатове или хоризонте, како су то чинили у његово доба Н. Андрусов (1917) или мађарски геолог Е. Lörentey (1911). Данас су у овим слојевима у Панонском басену Паратетиса издвојена четири потката (Стевановић, 1951, 1986) – славонски и сербијски у Панонском кату, новоросијски (одески) и портаферски, у Понтичком кату (доњи плиоцен).

Павловићеве одредбе фосилних и рецентних мекушаца на основу љуштуре („конхилиолошке“) веома су поуздане, а када је то било потребно (а то је било ретко) сам је предузимао ревизију и вршио корекције својих ранијих одредаба. Био је одличан морфолог-конхилиолог – заиста прави Фуксов и Брусинин ученик. Имао је изоштрену моћ запажања и најситнијих детаља на љуштурама, нарочито код гастропода. Шкољкама неогена посветио је много мање пажње, међу њима више 'дреисенидама', а мање 'кардидама', другомедитеранским, панонским и лимничким врстама нај-

више, сарматским нешто мање, а понтијским најмање. У последњем случају ограничио се на кратак списак понтијских мекушаца (по њему „горњопонтијских“ из Гргетега, Орешца и Белог Потока).

Кад се скупе све нове врсте, које је Павловић описао, излази да је Павловић обогатио палеонтолошку науку у Србији са 3 нове моринске врсте фораминифера, 57 каспибракичних врста мекушаца (+ два нова рода) из панонског ката, и 87 слатководних језерских врста мекушаца, углавном доњоплиоценске и средњемеоценске старости. То је импозантан број од близу 150 врста (Стевановић, 1988).

Иако је Павловић постао чувен као наш најзначајнији терцијеролог свог времена, треба упозорити и на његов допринос проучавању квартарне фауне, без обзира на то што је главну славу у тој области понео његов блиски пријатељ В. Д. Ласкарев. Епохално проучавање пикермијске фауне код Велеса одвијало се највећим делом захваљујући управо П. Павловићу и у његовој организацији, односно у оквиру делатности Музеја. Та фауна се и данас чува у збиркама Природњачког музеја у Београду.

Сеизмологија

Пионирском раду Петра Павловића на сеизмологији, досад није била поклоњена већа пажња, иако у његовом опусу има чак десетак библиографских јединица о потресима, објављених од 1893. до 1905.

Обично се сматра да је све почело када је, после серије потреса, катастрофални земљотрес погодио Ресаву 7. априла 1893. Јован Жујовић је одмах у 4 сата поподне сазвао ванредни, 19. геолошки Збор у свом стану у Београду, у Ресавској 14, ради договора о почетку систематског научног проучавања земљотреса у Србији. Петар Павловић је, заједно са професорима Велике школе, Савом Урошевићем и Светоликом Радовановићем, преузео задатак да сакупљају, обрађују и објављују податке о земљотресима. То је био нуклеус прве сеизмолошке службе у Србији (cf. Михаиловић, 1951).

Међутим, Павловић се сеизмологијом занимао и пре тога, јер је још на Збору од 10. априла 1892, дакле годину дана пре ресавског потреса, реферисао о земљотресима (Жујовић, 1993). Али без обзира на питање првенства, Павловић се најсавесније прихватио посла, и отуда је проистекла серија његових популарних и стручних радова о земљотресима, као и приказа сеизмолошких извештаја из суседних земаља. Најпре је сакупио све расположиве податке о потресима у Србији 1893. „с додатком земљотреса у околним земљама“,

што је објављено 1896. у Споменику СКА. Затим је наставио да прати трусове у Чачку, Крушевцу и Параћину, у Хрватској, Грчкој и др.

Рецензни мекушци

Петар Павловић је, уочавајући у Србији висок диверзитет фосилних мекушаца из скорије прошлости, а поготово откако је утврдио да на планинама у Србији, као реликти, живе пужеви познати као фосилни у квартарном долинском лесу, дошао до хипотезе да би и рецентна фауна копнених пужева у Србији могла да буде исто тако разноврсна и за науку занимљива.

Пре Павловића није било систематских проучавања пужева, осим рада Лазара Докића (1907), чијим посмртним издањем у редакцији М. Николајевића, није био задовољан (што је одмах и реферисао на 135. збору СГД). Зато је направио план за систематско сакупљање и проучавање пужева. Израдио је и разаслао циркуларно 'Упуство' за сакупљање пужева (1905) и за кратко време успео да добије од преко 50 сарадника врло богат материјал, готово равномерно из свих крајева ондашње Србије. До 1911, сакупљајући свуда на терену и сам и са музејским особљем, сабрао је збирку која се и данас чува у Природњачком музеју, са 450 локалитета у Србији и Македонији, и која садржи 183 врсте, односно укупно 4.792 инвентарских јединица (Б. Јовановић, 1992, 1993, у штампи). На основи проучавања те колекције, Павловић је објавио два обимнија рада (1911, 1912), у којима је описао и 10 нових врста, 5 'варијетета' и 1 нову 'форму'. Павловић је 1913. описао и један нови савремени род, *Paladilhiopsis*, са новом типском врстом *Paladilhiopsis serbica*. По оцени Божане Јовановић (1992), у току досадашњих истраживања фауне *Mollusca* у Србији, Петар Павловић је дао највећи допринос упознавању малакофауне, обогативши је са 75 нових врста за Србију.

Много година касније, кустос Природњачког музеја Велика Томић (1959) је објавила Павловићеву збирку, али 'у затеченом стању', дакле без икаквих научних таксономских ревизија и номенклатурних измена, као и без издвајања холотипова. У складу са променама у правилима зоолошке номенклатуре, тек је Урбански (1973) научно обрадио и ревидирао део те збирке (породицу *Clausiliidae*), издвојивши један холотип нове подврсте коју је посветио Павловићу (*Macedonica frauenfeldi pavloviciana*) и 14 лецтотипова.

Међутим, сам број врста не представља једини Павловићев велики допринос фауни пужева Србије. Још је можда значајније његово препознавање нарочитих зона са терцијарним реликтима, као и

његова зоогеографска карта Србије, која је свакако оставила утисак на Јована Хаџија.

Насијавак научног дела Пејира Павловића

„Из овог кратког прегледа научних радова академика Павловића може се видети колико је он учинио за познавање историје своје земље у терцијарно доба, колико је велики материјал припремио за будуће истраживаче и са колико је оданости радио“, закључио је својевремено В. Ласкарев (1939) Павловићев некролог. Међутим, занимљиво је да, као и неки други научни великани, који су дуго и интензивно били активни у науци – није имао правих ученика и наследника. Не можемо данас да одгонетамо који би томе могли бити прави узроци, али остаје чињеница да човек, чији је научни и стручни утицај био многострук, није непосредно пренео ниједну од својих омиљених научних тема ни на једног од својих млађих колега. Када је отишао у пензију, Музеј српске земље остао је све до 1938. без геолога! Да се не би помислило да је сам Павловић тако хтео, треба нагласити да је запамћен као врло комуникативан, предусретљив и несебичан у опхођењу са студентима и младим геолозима (Луковић, 1939).

Божидар Матејић (1903–1986, гимназијски професор у Берањима, директор Геолошког техникума у Панчеву, шеф Геолошко-минералогског одељења Природњачког музеја), био је 1930–1932, као студент, верни пратилац-волонтер већ пензионисаног Пере Павловића при његовим позним теренским истраживањима фосилних мекушаца на Косову и Метохију (Koch, 1932). У знак захвалности и пријатељства, Павловић је (1931) две нове врсте назвао по њему: једног фосилног пужа – *Kosovia mateici*, и једну шкољку – *Sphaerium mateici*. Иако није постао његов научни наследник, Матејић је одиграо важну улогу посредника у одржавању континуитета Павловићеве научне баштине, тако што је много година касније младе кустосе-геологе Музеја водио и упућивао на Павловићеве локалитете у Метохији.

Два се геолога ипак с правом сматрају Павловићевим настављачима, иако припадају генерацијама које нису могле да непосредно приме његово богатство искуства и знања. Први је Петар Стевановић (рођен 1914, кустос Музеја српске земље, професор универзитета, академик), који се у Музеју запослио 1938, оне године када је Павловић умро. У свом првом ауторском раду Стевановић (1941) је обрадио Павловићеве понтијске збирке које су биле одређене а остале непубликоване. Захваљујући њему, научно дело

Петра Павловића је редовно уграђивано у нове развојне кораке геологије, тако да се данас многи баве стратиграфско-палеонтолошким темама које је трасирао Павловић.

Други Павловићев научни баштиник био је припадник још млађе генерације, Велимир Милошевић (1932–1984, кустос Природњачког музеја). Имао је срећу да га Б. Матејић води и покаже му налазишта у Метохији која је упознао пратећи Петра Павловића четврт века пре тога. Он се нарочито посветио даљем и дубљем истраживању метохијског неогена Павловићевим методама, па га Стевановић (1984) с пуно разлога именује настављачем дела Петра Павловића. Символично је то изразио и када је Милошевићу посветио једну нову подврсту врсте коју је Милошевић (1979) именовао у част Петра Павловића – *Congeria pavlovici velimiri* Stevanović, 1985.

* * *

Ни нека друга пионирска Павловићева истраживања нису директно настављена. Рад на рецентним копненим пужевима је практично у Србији замро са последњим Павловићевим радом 1913, и тек је појавом кустоса малаколога у Природњачком музеју, Божане Јовановић (1985, 1985а), систематски обновљен на традицијама Петра Павловића.

Када је управник Петар Павловић почео рад са једним јединим стручним службеником, већ је имао неке приоритете у плановима за развијање специјалиста за поједине зоолошке области. У томе се можда опет осећа утицај Спире Брусине. Посебно је био заинтересован за ихтиологију, што је резултат пре свега његовог тадашњег интензивног дружења са Миком Аласом (Михајлом Петровићем). Зна се да се већ 1897. распитивао код Брусине о риболовним друштвима, њиховим циљевима и публикацијама, као и о 'умјетном' гајењу риба. Мика Алас му је за Музеј слао примерке ретких врста риба, одређивао збирке и вероватно дао идеју за развијање мреже информатора и добављача по целој Србији и суседним земљама. Посебно је занимљив упитник који је Павловић слао сарадницима на терену, у којем се траже подаци и о риболовном алату, тровању риба, коришћењу динамита, народним причама везаним за рибе, употреби рибљих делова у народној медицини, сеоби риба и сл. А Павловићев радић о грегорцима (1905), практично је први ихтиолошки рад после Панчића. Чим му је Душан Стојићевић додељен за помоћника, изгледа да је био решио да га првенствено усмери на ту област, јер је у извештају о раду Музеја у 1903. пожurio да истакне не само велики број прикупљених риба, већ да наговести и прве научне и номенклатурне резултате у ихтиологији, захваљујући новом кадру. Стојићевић је заиста и следећих година изванредно успе-

шно обогатио збирку риба. Павловић је чак организовао специјалне ихтиолошке експедиције на Јадранско море, а успео је да у више наврата добије и рибе из Егејског мора. Међутим, није успео да створи ихтиолога.

Петар Павловић је такође јако инсистирао на развијању орнитологије (опет Брусина !). Старао се не само о увећавању збирки птица, већ је сакупљао податке о њиховој сеоби, припремајући грађу за будућег орнитолога. Сам је за прво музејско издање одабрао орнитолошку тему, а касније је са Д. Стојићевићем редовно објављивао каталоге музејских збирки птица. Развио је широку мрежу добављача примерака за збирке и информатора из целе Србије, Македоније и суседних крајева. Међу њима је било изванредних сарадника и препаратора (Влада Брзаковић, Михајло Рашковић), који су се повремено окушавали и у писању о птицама, али првог домаћег моделног орнитолога није нашао.

Петар Павловић је имао још једну област којом се јако занимао, мада то није довољно видљиво из његове библиографије. Врло је волео гајено, баштенско и уопште културно биље. Записивао је на својим путовањима локалне и дијалекатске називе биљака и њихових делова. За време окупације 1916–1918. посветио се интензивније овој области. Нарочито су га интересовали ђубрење и други начини унапређивања гајења биља. У његовој заоставштини нађени су обимни рукописи, изводи и преводи (нпр. „Ђубришне леје и друга заштитна средства“), који као да су припремани за штампу. Записивао је на терену и врсте корова од којих пољопривредници у појединим крајевима 'броне биљке', бележио сорте биља и време када се саде или када зру. Сакупљао је на терену биљке и предавао их Живојину Јуришићу и Недељку Кошанину за хербаријум. Али ни ту није крај. П. Павловић је систематично сакупљао стручну литературу 'о готовљењу разних јела и конзервисању поврћа' и рецепте. Нарочито му је богат избор сакупљених рецепата за јела од гљива.

ПРИЗНАЊА, НАУЧНИ И ДРУШТВЕНИ УГЛЕД И ДРУШТВЕНА АНГАЖОВАЊА

Био је од оснивања члан Српског геолошког друштва, и изабран у прву трочлану Управу 1897. (председник Јован Жујовић, секретар Светолик Радовановић), оставши у њој до 1905. (од 1898. имао је и функцију благајника). Био је један од најактивнијих чланова СГД, што се нарочито види из 'Записника', већ од првог Збора, одржаног 10. фебруара 1891, на коме је од 7 тачака дневног реда реферисао 3 : о налазима фосила код Зајаче, о скици геолошке карте

Румуније (од М. Драгичеана) и о заслугама нетом преминулих Бруна Валтера и Ацингера. Тако је наставио и даље, до својих последњих активних дана. Дуго година је био коректор 'Записника' и 'Анала'.

Просветни и научни рад Петра Павловића брзо је доживео друштвена признања. За резултате постигнуте у раду са ученицима у гимназији и Музеју српске земље добио је први Орден светога Саве V степена (1899), а затим и IV степена (1903), III степена (1910) и II степена (1923), а на крају своје каријере и Орден белог орла 5. реда (1926).

Већ 14. децембра 1905. његов научни углед бива потврђен избором за дописног члана Југославенске академије знаности и умјетности у разреду математичко-природословном (ЈАЗУ 200/1905 од 20.12.1905. Арх. ПМ), а немало затим, 3. фебруара 1906, избором за 'дописника' за Академију природних наука Српске краљевске академије (СКА 143 од 20.02.1906. Арх. ПМ). За редовног члана Српске краљевске академије изабран је 1922, а приступну академску беседу „Развиће неогена у Србији“ прочитао је 28. јануара 1923. на свечаном скупу Српске краљевске академије.

У Српској краљевској академији, Пера Павловић је учествовао у разним телима и комисијама. Његов потпис налази се на предлозима за дописне чланове многих кандидата (Карла Домина, професора ботанике из Прага, Јиржи Данеша, декана Природњачког факултета у Прагу, Рихарда Буријана, професора медицине из Београда, Антона Билимовића, професора механике у Београду, Алфреда Лакроа, професора минералогije и петрографије, генерала Стевана Бошковића, начелника Војногеографског института, Симише Станковића, ванр. професора универзитета из Београда и др.).

Петар Павловић је био редовни члан Професорског друштва вероватно од почетка своје службе, јер га већ 1893. затичемо као активног члана Управе. Осим тога, био је и изборни члан многих угледних друштава, Српског ученог друштва, Хрватског природословног друштва, Скопског научног друштва, Бугарског природно-испитателног друштва, Немачког малаколошког друштва у Франкфурту на Мајни и Природословног друштва у Љубљани.

Петар Павловић је био и члан многих других удружења, што је подразумевало уплате из којих су се финансирали одређени културни, привредни или хуманитарни програми. Тако је био члан оснивач Српске књижевне задруге, члан Друштва за улепшавање Врачара, Друштва за подизање домаће индустрије, Певачког друштва „Станковић“ и Фонда за помагање сиромашних великошколаца.

Петар Павловић је био увршћен у прву домаћу публикацију о 'значајнијим личностима у Југославији' – Годишњак Краљевине СХС за 1925.

ПРОФЕСОР ПАВЛОВИЋ, ГОСПОДИН ПЕРА, ПЕРЧА ИЛИ ЧИКА ПЕРА

Са старих фотографија и са портрета у уљу од породичне пријатељице, сликарке Маре Лукић-Јелесић из 1922. (у канцеларији директора Природњачког музеја) посматра нас једно интелигентно, озбиљно али благо, бледо, нешто аскетско лице, плавих очију, светлог чела, оштрог, али финог носа и помало неуредних бркова који скривају уста испод којих је пуштена кратка брада. На поменутом портрету, Петар Павловић позира са два реквизита: малом књигом с које тек што је дигао поглед, и цигаретом („Вардар“) у муштики, која му догорева лежерно држана у левој руци. Ко је заправо био Петар Павловић?

За млађе колеге, па чак и у Музеју као управник, био је Чика Пера. Занимљиво је да и када данашњи кустоси говоре о њему, употребљавају тај надимак, који се ето пренео и генерацијама које нису имале срећу да раде под његовом управом. Да напоменемо да у стогодишњој историји Музеја ниједан други директор није понео сличан надимак.

Када је отишао у пензију, могао је више да се посвети породици и друштвеном животу. Свакодневно је посећивао сву тројицу браће, а најрадије 'Миланове', породицу најмлађег брата, где је забављао своју сестричину и сестрића, водио их у шетњу, а често и својој кући. Уопште, у његовој кући је скоро свакодневно понеко био 'задржан на ручку'. Јутром би ишао на 'штуцовање' браде и бркова код свог берберина (говорио је: 'лицеукраситеља') на Цветном тргу, а затим би се „прошпанцирао“ обично до Калемегдана, а редовно је свраћао и у Музеј, понекад на 'Велику школу' (како је наставио да зове Универзитет у Капетан-Мишином здању), да види да ли ће скоро бити састанак Геолошког друштва. У Академију је углавном одлазио по позиву. Много је времена проводио и у својој омиљеној башти и дворишту (то су две ствари), где је имао дуња и неколико старих стабала ораха. По подне је обично ишао у посете и на 'журе' многобројним пријатељима. О свему је уредно записивао у своје чувене мале црне дневнике.

За време окупације, пошто није било ни научног, ни професорског ни музејског посла, П. Павловић је водио дневник кућних и баштенских послова. О томе пише брату Павлу (14.11.1918. Арх.

ПМ): „Да би се разонодио у страшним данима, које смо преживљавали, ја сам се и теориски и практички занимао повртарством. Како су нам наши 'културтрегери' забранили сваку књигу на језицима наших савезника (Француза, Енглеза, Руса и Талијана) ја сам био – са изузетком неких својих старијих дела – упућен само на немачка дела.“ Дирљиво је с каквом је пажњом уважени г. професор и дописни члан Академије свакодневно записивао сваки и најбаналнији посао који је обављао у позадини огромних историјских догађаја, што је требало да донесу спас или пропаст отаџбини. Неки делови тих баштованских дневничких записа његовом су руком подвучени као посебно важни (нпр. да није залио купус, или да је посејао осам редова першуна). Али има и оваквих горких записа: „24. октобра (6. нов.) '918. среда: Данас равно 3 године како сам видео првог Германца да улази у Краљево.“ (Из дневника П. Павловића, Арх. ПМ.)

Пера Павловић је био нека чудна, помало противречна комбинација аскете и боема. Волео је друштво, шалу и био весела. У Павловићевим дневницима се могу наћи и анегдоте о познатим личностима, које је бележио чим би их чуо. Сам је радо збијао шале са другарима, од којих су неке биле баш жестоке. Другари и вршњаци су га звали Перча. Ценио је добро вино, али је најрадије пио пиво. Волео је песму, а и сам је добро певао. Зна се и која му је била омиљена – „По механе пије, / по махале спије, / никад дома није...“ Једно време је редовно свраћао код „Париза“. Дружио се и са Миком Аласом (који је био и венчани кум његовом брату Ивану) и са члановима боемске групе СУЗ, која се око њега окупљала. Уопште, Пера Павловић је имао пуно пријатеља, познаника, кумова и неколико побратима. Међутим, био је врло штедљив и мало трошио, нарочито док је, заједно са Иваном, издржавао брата Павла на усавршавању у Паризу.

За време свог првог боравка у Загребу, Пера Павловић је био прихваћен и постао врло популаран у друштву младих природњака југословенске или бар не-шовинистичке оријентације. Из богате кореспонденције која се дуго одржавала види се да је међу њима била успостављена интензивна размена обавештења о свим значајнијим догађајима у науци и струци. Већина његових тамошњих другова оставила је видан траг у природним наукама. Своју 'загребачку везу' Павловић је првенствено користио за набавку и размену литературе, а и сам је у више наврата публиковао своје резултате у загребачким гласилима. Сачувана писма Павловићевих интимуса из Аграма, поред стручних тема, понекад садрже и алузије на веселе ноћи које су заједно проводили. То пријатељство Павловић је овековечио посвећујући им своје за науку нове фосилне врсте (Ме-

lanopsis langhofferi, *M. cari*, *Planorbis kochi*, *Congeria kispatici*). Када је Пера Павловић изабран за редовног члана Српске краљевске академије, вест о томе са његовом фотографијом донео је „Илустровани лист“ из Загреба.

Међу његовим београдским друговима и сарадницима посебно се истиче личност геолога и палеонтолога Владимира Ласкарева (1869–1954) с којим је осамнаест година заједно 'теренисао', па чак делио и заједнички препараторски сто у Музеју (Павловић му је посветио нову врсту, *Pyrgula laskarevi*). Читав низ физичких и духовних паралела између ова два знаменита палеонтолога луцидно је сагледао Петар Стевановић (1990): „Био је нежења, као и Ласкарев, али су обојица имали породичан живот. Павловић је живео с неудатим сестрама, а Ласкарев, са сестром и сестричинама... Живели су (...) у истом крају Београда. И један и други носили су браду, стаса приближно истог, средњег раста... Нису се борили за каријеру, ни Павловић ни Ласкарев, мада је Павловић, будући у родбинској вези с династијом Обреновић (Краљица Драга му је била сестра од ујака), био још у младости у прилици да је направи...“

И заиста, Пера Павловић, као што рече Иван Ђаја (Политика, 7. август 1938), дуго није заузимао „никакав нарочити положај“. Свакако да је, бар у почетку, морао бити у горостасној сенци свог учитеља, Јована Жујовића. Али то није био једини ни главни разлог. Пера Павловић једноставно није био човек коме је каријера посебно битна. Има таквих скромних људи, преданих више својој унутрашњој визији него спољашњим манифестацијама. За разлику од многих других природњака свог времена Пера Павловић се није политички, страначки ни династички ангажовао. После Мајског преврата, могуће да је због тога било извесног подозрења према њему, јер постоји једна његова званична изјава о лојалности Карађорђевићима. Немамо поузданијих индиција о евентуалним политичким убеђењима Петра Павловића. Ако то може да буде неки показатељ, за управника Музеја постављен је за време напредњака, а ордене је добијао и за време радикалских влада и за време диктатура, и од оба Обреновића и од оба Карађорђевића. У сваком случају, пре свега због свог угледа без иједне сенке, и када су се мењале династије, и када су падале владе, народи се уједињавали и мењале се државне границе, Пера Павловић је остајао признат и уважаван на свим својим функцијама, као частан и уважени научник, поуздани стручњак и неспорни патриота.

Патриотизам Пера Павловића истичу сви који су га познавали. Уосталом, о томе сведочи и читав његов живот, посвећен неколиким националним институцијама. Небројено пута Павловић је показао да своја научна истраживања и напоре за Музеј схвата као

национални рад и као своју патриотску обавезу: „Наше племе, политички распарчано, наводи се у таквој средини, да је поред осталих незгода изложено и великој културној борби и утакмици. А ова је не само тешка, неравномерна, већ и чак судбоносна по његов национални опстанак ако не буде спреман да је издржи... Тако н. пр. аустриски јестаственичари (F. Toula: Reisen und Untersuchungen in Bulgarien. Wien 1890), (...) јавно прокламују (...) '...слободно је у јестаственичку сферу аустриских интереса ставити цело Балканско Полуострво...' Шта провирују (сиц !) иза 'научних сфера интереса' није ваљда потребно доказивати ?“ (Павловић, 1902: О раду на подизању Јестаственичког музеја у Србији.)

Међутим, Петар Павловић, ма колики патриота да је био, врло је критички видео интелектуалну средину у Србији на прелазу два века. „Да је до мене стало, ја би цео овај наш, бајаги учени свет послао на страну – на годину, две и више дана. Научен да ради и упућен у методе рада, он би дошао до сазнања: да се само од истинског и непрекидног рада има користи, а да је 'српска генијалност' и томе слично, лук и вода, која има само да крије ону оријенталну лењост од које пати и школа и црква и књига и политика и цео јавни живот наш.“ (Из писма брату Павлу од 17.07.1902. Арх. ПМ.)

У науци, нарочито палеонтологији терцијера, Петар Павловић је био један од пионира. Већ као млад геолог долазио је у ситуације да, на основу резултата својих истраживања, оповргава неке ауторитете, али на томе није тријумфалистички инсистирао, већ је био спреман и да се центлменски повуче (cf. Луковић, 1939). Скромност и самокритичност, као лични став и програм, Павловић је изразио већ у предговору свог првенца из 1888. Такав је остао и када је примао највеће почести, такав је и умро.

Бавећи се пионирским истраживањима фосилне и рецентне фауне, а и захваљујући свом изванредном дару запажања, Павловић је био у могућности да опише велики број за науку нових таксона и да им одреди научне називе. По традицији, таквим новооткривеним врстама могу се давати имена у част оних личности које аутор посебно уважава, жели да им укаже одређену пажњу, или ода захвалност. Била би јако занимљива једна комплетна анализа Павловићевог избора таквих личности, за коју, пре свега због обима његовог опуса, овде нема довољно места. Међу њима су нека нарочито занимљива, попут *Planorbis nusici* – по Браниславу Нушићу (који је имао природњачког дара и као конзул у 'Турској' слао палеонтолошки материјал). Једну врсту пужа, *Planorbis popovici*, посветио је „успомени на скромног, симпатичног, младог геолога, пок. проф. Бошка Поповића, који је својом вредношћом и способностима обећавао много српској науци; али га је смрт омела у раду, јер је пао

у одбрани домовине, на Церу 1914. године“. Још једна врста, *Pyrgula radici*, носи име Павловићевог „доброга пријатеља, одличног професора, питомог, вредног и врло скромног човека и храброг резервн. официра пок. Владимира Радића.“ На крају су и личности из историје српске културе, међу којима је и 'народни' књижевник Милан Ј. (Ђ.) Милићевић из Рипња (*Micromelania milicevici*). Пера Павловић се трудио да никога не заборави, па је једну нову врсту (*Valvata bojanovski*) посветио и лаборанту Геолошког института Ђ. Бојановском, који му је фотографисао све 'нове облике' мекушаца са Косова и Метохије.

Иако није био човек који воли сукобе, Петар Павловић се није увек склањао нити трудио да буде непримећен. Истог тог скромног г. Павловића затичемо у врло ауторитативној комуникацији са министрима и председницима влада, борећи се увек за Музеј, за његову зграду, за кадрове, за материјална средства. Његова убедљива реторика, на махове пуна драмског набоја, може се упознати из неколико објављених говора, али и из многих примера његове службене и личне кореспонденције.

„Да бих једном раишчисїио са овим несносним сїиањем, ја сам узео слободу умолиїи вас, да дођеїи на ову седницу, где ћу вам љогнеїи љогробан раїорїи о рагу у Музеју до данашњеї дана. Леїо вас молим да ме љажљиво саслушаїи и љомоїнеїи вашим саветїом и вашим делом, који су ми раније увек граїоцени били. У љроїиивном случају, љїј. ако налазиїи да не љїреба ниїиїа радиїи, онда сам љри-нуїен да вас умолим, да ме разрешиїи од речи коју сам вам дао сїїу-їаїуїи на ово, за мене љїако ласкаво месїо. Под оваквим љриликама ја нисам у сїїању даље да радим. Можда ће се наїи коїод из или изван нашеї друшїїва, свежиїи и одморниїи а љриїиом окреїиїиїи, који ће учиниїи веїи наїїредак на љодизању ове кулїїурне усїїанове, и који ће нас умеїи љробудиїи, љи да вечиїи не сањамо само љприродњачке снове о некој далекој и леїој будуїносїи.“

(Из Извештаја о стању Музеја српске земље, прочитаног на седници Одбора за подизање Музеја 17. децембра 1906. Београд 1907: Музеј српске земље.)

Била је то горка алузија на онај чувени и често цитирани део из говора великог учитеља Јована Жујовића, одржаног две године раније, на отварању прве изложбе 1904: „Ми сањамо и један наш природњачки сан: ми видимо велику и величанствену зграду достојну величине Српскога народа, у тој згради видимо Музеј целе природе у којој Срби живе: земље, камење, руде, биљке и животиње... Наш ће сан остварити ученици наши.“

Како упознајемо Петра С. Павловића и средину у којој је живео и радио, његов живот и дело добијају све више пуноће и боја. Догађаји, који су нам изгледали у почетку далеки и тешко схватљиви, постају све ближи и пунији смисла. А тихи човек Пера Павловић, са својим невероватно бројним контактима од Беча, Љубљане и Загреба, преко Београда, Зајечара, Пећи и Скопља, до Солуна, Софије и Цариграда, оставио је током свог препуног живота у природњачким наукама и институцијама, и у општем интелектуалном и културном миљеу свога и потоњег времена, много више трагова него што се то могло и наслутити.

РАДОВИ ПЕТРА С. ПАВЛОВИЋА

Библиографија Петра Павловића је невероватно богата и разноврсна. Она није никад била предмет стручне библиографске обраде и тај посао још увек није довршен, иако је и сам Павловић у три маха (1906, 1920, 1921, сваки пут различито) састављао избор из својих радова, а није потпуна библиографија коју је у два маха давао геолошки библиограф С. Милојевић (1939, 1952, са 109 јединица). Рад на Павловићевој библиографији је посебно компликован, поред уобичајених библиографских проблема, и из неколико озбиљних додатних разлога:

(1) П. Павловић у неким случајевима није потписивао своја дела (чак и нека која спадају у класичну научну литературу). Зато се она често цитирају под различитим другим ауторима, или под различитим редоследом коаутора. И обрнуто, нека непотписана дела других аутора приписују се Павловићу. У овој библиографији опредељивали смо се, где је било могуће, за ону варијанту ауторства какву је у својим библиографијама наводио сам Павловић за спорне радове. У другим случајевима ослањали смо се на најраније цитирање од стране савременика (уколико није било јаким разлога против).

(2) Врло велики број библиографских јединица односи се на Записнике СГД, где често није прецизно наведен наслов, тако да наслов истог рада јако варира у различитим цитатима, па чак и код самог Павловића (укључујући и библиографије које је сам састављао). Опредељивали смо се, где је то било могуће, за варијанте наслова из Павловићеве библиографије из 1920. („Јестаственичка струка у Србији“).

(3) Неке библиографске јединице су објављиване у више верзија, 'интегрално', у изводима, на српском, немачком или францу-

ском, понекад и у четири-пет разних публикација, у оквиру редовне периодике, као сепарати (касније на различите начине повезивани), као прештампана посебна издања, као суплументи других периодичних издања и др. Отуда се јавља необична збрка у годинама и местима издања (Београд, Ниш, Загреб, Љубљана), годиштима, свескама, странама и сл. Услед свега тога поједини (исти) радови редовно се цитирају и у библиотекама каталошки заводе под двестри-четири различите године издања. Томе треба додати и уобичајену конфузију око различитих томова, књига (волумена), свезака, 'делова', 'одељака', 'бројева', често велике размаке између 'годишта' и године издања и др.

(4) Сматра се да је један број Записника СГД (за године 1909–1914) неповратно пропао за време Првог светског рата и практично је немогуће данас доћи до њих.

(5) Врло је тешко разврстати неке Павловићеве радове у стандардне категорије научне и стручне публицистике. То се нарочито односи на радове из Записника СГД, усмено саопштене на 'зборовима'. Међу њима има класичних прелиминарних саопштења која најављују касније публиковане научне радове, али и кратких и дужих извештаја са драгоценим научним резултатима који никад другде нису објављивани. Иако они нису опремљени стандардном научном апаратуром (то су заиста – записници, додуше редиговани од самог аутора), научна вредност већине њих је по правилу већ давно валоризована кроз цитирање у савременим референтним студијама и монографијама.

У мукотрпном послу на идентификовању, проналажењу и сређивању Павловићевих радова, као и у дешифровању њихових библиографских обележја, драгоцену помоћ нам је драговољно пружила гђица Биљана Митровић, кустос-приправник палеонтолог Природњачког музеја у Београду.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПЕТРА С. ПАВЛОВИЋА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

1889.

1. *Медијтеранска фауна у Раковици*. Од П.С. Павловића. Прештампано из Геолошких Анала Балканског Полуострва. Књ. II. – Београд. Краљевско-српска државна штампарија. 1889. Стр. 52. В. 8.
Подаци са корица.

1890.

2. *Медијтеранска фауна у Раковици од П. С. Павловића*. – П.о.: Геолошки анали Балканског полуострва, II, 1890/дат./; стр. 52; 8°.
3. *Од Кладова до Косјоца. Пућине геолошке белешке од П. С. Павловића*. – [Београд, 1890]. Стр. 16 на сл. В. 8°.
Наслов изнад тителста.
Датирано априла 1890. у Београду.

1896.

4. *Јестивачки музеји у суседним земљама*. /Написао/ П. С. Павловић. – /Б.м./, 1896 /дат./; стр. /10/; 8°.
5. *Congeria Partsch i Dreissensia van Beneden нису јеган и исти пог*. Саопштио на XXVII Геолошком збору у Београду П. С. Павловић. Preštampano iz VIII. knjige „Glasnika“ hrv. narodsl. društva u Zagrebu. – Zagreb. Tisak C. Albrechta (Jos. Wittasek). 1896. Str. 7. В. 8°.
Hrvatsko narodoslovno društvo. (Societas historico-naturalis Croatiae).

1898.

6. *Прилог познавању фораминифера из II медијтеранских слојева у Србији* од П. С. Павловића. – П. о.: Глас Српске краљевске академије, 56, 1898; стр. 113–140; 8°

1901

7. *О меланојсидним лајорима и сродним њиворевинама на Балканском Полуострву*. Предавање П.С. Павловића (држано на Геолошком Збору 10 марта 1901 г.). – Београд. Штампано у Штампарији Краљевине Србије. 1901. Стр. 18. В. 8°.
Прештампано из „Просветног гласника“.
8. *Фораминифери из грубо-медијтеранских слојева у Србији*. Палеонтолошка студија од П. С. Павловића. – [Београд, 1901]. Стр. 61–91. 4°.
[П.о.: Споменик Српске краљевске академије XXXV].
Наслов изнад тителста.
Текст у скупцима.

1902.

9. *Јестивачки музеји у суседним земљама*. – [Београд. Државна штампарија Краљевине Србије. 1902]. Стр. [12]. В. 8°.

10. *О раду на њодизању јесѣасѣвеничкоѣ музеја у Србији.* Од П. С. Павловића. (прештампано из „Наставника“). – Београд. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1902. Стр. 26. В. 8°.

1903.

11. *Грађа за њознавање ѣерцијара у Сѣарој Србији.* Од П. С. Павловића. Прештампано из VI. књ. Геолошких анала Балканског Полуострва. – У Београду. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1903. Стр. 38 + 5 л. + 6 табл. са сл. В. 8°.
12. *О фауни и сѣаросѣи ѓрѣѣишких слојева у Срему.* Од П. С. Павловића. Прештампано из VI. књ. Геолошких анала Балканског Полуострва. – Београд. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1903. Стр. 14. В. 8°.
13. *Прилози за њознавање ѣерцијара у Србији. I.* Од П. С. Павловића. Прештампано из IV. и V. књ. Геолошких анала Балканског Полуострва. – У Београду. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1903. Стр. 15. В. 8°.
14. *Прилози за њознавање ѣерцијара у Србији. II.* Од П. С. Павловића. Прештампано из VI. књ. Геолошких анала Балканског Полуострва. – У Београду. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1903. Стр. 34 + [2] + 1 л са сл. В. 8°.
15. (П. С. Павловић.) *Приложак за њознавање ѣасѣројодске фауне у Србији,* рукопис д-ра Л. Докића, за штампу спремио М. Николајевић. (Радови из зоолошког института у Универзитету, уређује Живојин Ђорђевић, професор Зоологије и Упоредне Анатомије, год. I. свеска I, бр. 2–3, стр. 16–22, Београд, 1907.) – [Београд]. (Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). [1907]. Стр. 6. В. 8°.
Оштампано из Записника Српског геолошког друштва, V, за год. 1907.
Наслов изнад ѣексѣа.

1908.

16. *Beitrag zur Kenntnis der Feramiferen aus den II. Mediterranschichten in Serbien.* Von P.S. Pavlović. (Sonderabdruck aus den „Annales géologiques de la Péninsule balkanique“ t. VI, fasc. 2). – Belgrad. Kgl. serbische Staatsdruckerei 1908. Стр. 26 са 6 сл. В. 8.
17. *Beiträge zur Faune der Tertiärlagerungen in Alt-Serbien.* Von P. S. Pavlović. (Sonderabdruck aus den „Annales géologiques de la Péninsule balkanique“ t. VI, fasc. 2). – Belgrad. Kg. serbische Staatsdruckerei. 1908. Стр. 31 + [11] + 6 л. са сл. В. 8°.
18. *Korali iz drugomediterranskih slojeva u Srbiji.* Napisao P. S. Pavlović. – U Zagrebu. Tisak Dioničke tiskare. 1908. Стр. [1] + 6 са таб. В. 8°.
Прештампано из 175. књиге „Радa“ Југославенске академије знаности и умјетности (81–86 стр.).

1909.

19. *Размајрања о врсѣи Helicogena lucorum L. С њодлавиѣиш обзиром на њену њојаву и расѣросѣрањеносѣи у Сѣарој Србији и Македонији.* Од П. С. Павловића. – (Београд. Српска краљевска академија. 1909.). Стр. 105–126. В. 8°.
[П.о.]: Из LXXVII књиге Гласа Српске краљевске академије 1909. год.
Наслов изнад ѣексѣа.
Лиѣерайѣура (125–126 сѣир.).

20. Петар С. Павловић. *Сйиро Брусина, дойисни члан Срп. краљ. академије*. Из XXII књиге „Годишњака“ Српске краљевске академије. – У Београду. Штампано у Државној штампарији. 1909. Стр. 27. М. 8°.

1910.

21. *Дилувијални мекушици из околине Београда*. Од П. С. Павловића. (Одштампано из Наставника). – Београд. Музеј Српске земље. Нова штампарија „Давидовић“. 1910. Стр. 12. В. 8°.
Музеј Српске земље, 9.
Литература (4–5 стр.).

1911.

22. *Прилози познавању мекушаца из Сйаре Србије и Макегоније*. Од П. С. Павловића. (Одштампано из 85. Гласа Срп. краљ. академије). – У Београду. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1911. Стр. 59. В. 8°.
23. *Spiro Brusina*. Napisao Petar S. Pavlović. (Preštampano iz 25. sveske „Ljetopisa“ Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). – U Zagrebu. Tisak Dioničke tiskare. 1911. Стр. 41 (130–168) + 1 л. са сл. 8°.
Pregled Brusininih radova (27–39 стр.).

1912.

24. *Мекушици из Србије I. Сувоземни љужеви*. Од П. С. Павловића. (Са две литографске таблице и једном зоогеографском картом). – У Београду. Српска краљевска академија. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1912. Стр. [2] + 140 + [3] + 2 литографске таблице и 1 зоогеографска карта. В. 8°.
Српска краљевска академија. [Посебна издања. Књига XXXIX. Природњачки и математички списи. Књига 9].
Литература (135–136 стр.).
Цена 2 дин.

1913.

25. П. С. Павловић. *Пећински љуж lartetia serbica n. spec. из Зајадне Србије*. Из ХСІ књ. „Гласа“ Српске Краљевске Академије. – У Београду. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. 1913. Стр. 71–75 + 1 л. са 20 сл. В. 8°.
Подаци са корица.
Литература (75 стр.).

1920.

26. *Jestastvenička struka u Srbiji* od prof. P. S. Pavlovića. (Ponatis iz Glasnika Muzejskoga društva za Slovenijo 1920). – Ljubljana. Tisk „Narodne Tiskarne“. 1920. Стр. 32. В. 8°.
Музеј Српске Земље, 14.
Bibliografski pregled jestastveničke literature Kraljevine Srbije (19–32 стр.).
27. *Prinove Muzeja Srpske Zemlje*. Od P. S. Pavlovića. – [Zagreb. 1920]. Стр. 3. В. 8°.
Separatni otisak „Glasnika hrv. prirodoslovnog društva“ г. XXXII. год. 1920.
Наслов изнад њекеџа.

1922.

28. *Геолошки састав Београдског дунавског Кључа*. Од П. С. Павловића. – [Београд. Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. 1922]. Стр. 13. В. 8°. Прештампано из Геолошких Анала Балканског Полуострва. Књига VII. Свеска I. *Наслов изнад њекстиа*.
Résumé: La composition géologique du „Beogradski Ključ“ (13 стр.).
29. *Принове Музеја Српске земље*. Од П. С. Павловића. Прештампано из Геолошких Анала Балканског полуострва. Књига VII, свеска 1. – Београд. Музеј Српске земље. Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. 1922. Стр. 12 (41–52). В. 8°. Музеј Српске земље, 15.
[Наслов изнад њекстиа]: I. Прилози за познавање терцијара у Србији. II. Прилози за познавање квартала у Србији.
Résumé: Données nouvelles sur le Tertiaire en Serbie (10 стр.). Données nouvelles sur le Quaternaire en Serbie (12 стр.).

1923.

30. *Принове Музеја Српске земље*. Од П. С. Павловића. Прештампано из Геолошких Анала Балканског Полуострва. Књига VII. Свеска 2. – Београд. Музеј Српске земље. Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. 1923. Стр. 14 (43–56). В. 8°. Музеј Српске земље, 16.
[Наслов изнад текста]: Прилози за познавање терцијара у Србији.
Résumé: Matériaux pour l'étude du Tertiaire en Serbie (14 стр.).
31. Петар С. Павловић. *Развиће неоцена у Србији*. Приступна академска беседа прочитана на свечаном скупу С. К. Академије 28. јануара 1923. год. Из CVII књ. „Гласа“ Српске Краљевске Академије. – Београд. Штампарија „Св. Сава“. 1923. Стр. 23. В. 8°. Résumé: Le développement du néogène en Serbie (21–23 стр.).

1926.

32. *Нови ориџоцерас из београдске околине*. Написао П. С. Павловић. – (Загреб). [1926]. Стр. 4 са црт. В. 8°. Наслов изнад текста.
Résumé: P. S. Pavlović: Sur une nouvelle espèce d'Orygoceras des environs de Beograd (4 стр.).
Separatni otisak iz Spomenice u počast prof. Dr. Gorjanović-Krambergera.
33. *Прилози за познавање терцијара у Србији*. Од П. С. Павловића. Matériaux pour l'étude du tertiaire en Serbie. Par P. S. Pavlović. Прештампано из Геолошких Анала Балканског Полуострва. Књига VIII. свеска 2. Extrait des Annales Géologiques de la Péninsule Balkanique. Tome VIII. fasc. 2. – Београд. Музеј српске земље. Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. 1926. Стр. 16 (83–96). В. 8°. Музеј Српске земље. (Musée d'histoire naturelle de Beograd), 17.
Résumé: Matériaux pour l'étude du Tertiaire en Serbie (15–16 стр.).

1927.

34. *Доњойонџијски мекушици из околине Београда*. (С нарочитим обзиром на фосилну фауну околине села Врчина). Са 1 прилогом у тексту и 14 таблица слика у прилогу. Од П. С. Павловића. – Београд. Српска краљевска академија. Графички завод „Макарије“ А. Д. 1927. Стр. [3] + 121 + [5] + 14 табл. сл. В. 8°. Српска краљевска академија. Посебна издања. Књига LXVI. Природњачки и математички списи. Књига 17. Цена 40 дин.

1928.

35. P. S. Pavlović. *Les Mollusques du Pontien inférieur des environs de Beograd*. Прештампано из Геолошких Анала Балканског Полуострва. Књига IX, свеска 2. Extrait des Annales Géologiques de la Péninsule Balkanique. Tome IX, fasc. 2. – Београд. Државна Штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. 1928. Стр. 74 + [16] + XIV таб. са сл. В. 8°. *Подаци са корица*.
36. П. С. Павловић. *О систематском положају Брусиновог рога Orygoceras*. *La position systématique du genre orygoceras de S. Brusina*. – Скопље. Штампарија Крајничанац. 1928. Стр. 6. 4°. [П.о.]: Гласник Српског Научног Друштва, књига IV. Одељење Природних наука, свеска 1. Extrait du Bulletin de la Société Scientifique de Skoplje t. IV. Section des Sciences Naturelles, No 1. (47–52 стр.). Литература (5 стр.). [Резиме: P. S. Pavlović: La position systématique du genre orygoceras de S. Brusina (6 стр.).]

1931.

37. П. С. Павловић. *Прилози за познавање терцијара у Србији*. Прештампано из Геолошких Анала Балканског Полуострва. Књига X. свеска 2. Extrait des Annales Géologiques de la Péninsule Balkanique. Tome X, fasc. 2. – Београд. Државна Штампарија краљевине Југославије. 1931. Стр. 104–113. В. 8°.

ПЕРИОДИЧНА ИЗДАЊА А – Геологија/палеонтологија

38. *Медитеранска фауна у Раковици / Die II Mediterranstufe von Rakovica*. – Београд, 1890: Геолошки анали Балканског полуострва 2/1, pp. 9–60; 2/2, pp. 17–69.
39. *Од Кладова до Косиџаца, њихове геолошке белешке*. – Београд, 1891; 1890: Геолошки анали 3, р. 352; Наставник 1/5, (1890) р. 329–344.
40. *Друго њиховање наставника и ученика групе београдске гимназије*: Геолошки одељак. – Београд, 1891: Просветни гласник. *Kreide- und Eocänspuren am Gučevo-Gebirge*. – Београд, 1892: Annales géologiques 3/2, pp. 249–251.
42. (Са Св. Радовановићем) *О Терцијару Тимочке Крајине*. – Београд, 1891: Глас СКА 29, 111 pp. Аутореферат; Београд, 1892: Наставник 3/4, pp. 454–455.
43. (Mit Radovanović Sv.) *Über die geologischen Verhältnisse des serbischen Theiles des unteren Timok-Beckens mit besonderer Berücksichtigung der Tertiär-Gebilde desselben*. – Београд, 1893: Annales géologiques 4/2, pp. 89–132.

44. *Еоцен и ђорња Крега у Вилином Појоку код Брасине*. – Београд, 1893: Геолошки анали 4/1 (1. геол. збор од 10.02.1891), pp. 174–178.
45. *Гучки мейеорити*. – Београд, 1893: Геолошки анали 4/1 (1. геол. збор од 10.02.1891), pp. 179–185.
46. *Принове Геолошког завода: (1) Сармајски фосили из Крушевца, (2) Фосили из кречњака у Милутиновој улици, (3) Фосили из Голујца, (4) Фауна из војловачког њебла, (5) Фосили из Великог Извора*. – Београд, 1893: Геолошки анали 4/1, pp. 186–91; 4/2, pp. 171–175.
47. *Pleurotoma (Clavatula) Nataliae Hör. et Auing. (Нова врста плеуроитоме у Раковици)*. – Београд, 1893: Геолошки анали 4/1, pp. 237–238.
48. *Хоризонај с Spaniodon Barbotii Stuck.* – Београд, 1893: Геолошки анали 4/1, pp. 296–302.
49. *Како народ њумачи њостјање ѡруса*. – Београд, 1893: Јавор 22, pp. 414–415.
50. *Трађови ѡреистѡријског човека у ѡерцијеру*. – Београд, 1893: Наставник 4/4, pp. 331–334.
51. *Фораминифери из Вишњице и у Вилином ѡјоку код Лознице*. – Београд, 1896; 1895: Записници СГД 5/2 (37. збор); Наставник 6/2, (1895) pp. 303.
52. *Congerina Partsch i Dreissensia van Beneden није један и исти род*. – Загреб, 1895; 1896: Гласник хрватског наровословног друштва 8, (1896), pp. 108–114.
53. *Земљѡтреси у Србији 1893. ђодине с догајком земљѡтреса у околним земљама*. – Београд, 1896: Споменик СКА 32.
54. *Срачунавање ѡвршине Краљевине Србије*. – Београд, 1896: Наставник 7/4, pp. 184–187.
55. *Педесетѡгодишњица царско-руског ђеографског грушњава*. – Београд, 1896: Наставник 7/5, pp. 207–208.
56. *Раруроthesa – из Риња*. – Београд, 1897; 1896: Записници СГД (2) 6/2 (41. збор); Наставник 7/2, (1896), p. 84.
57. *Рођови Bos primigenius-a у реци Грзи*. – Београд, 1897; 1896: Записници СГД 6/10 (44. збор).
58. *Фораминифери из Великог Извора*. – Београд, 1897; 1896: Записници СГД 6/10 (45. збор); Наставник 7/5 (1896), p. 243.
59. *Нови ѡрилози за фауну рињањског ѡебла*. – Београд, 1896: Записници СГД 6/11 (46. збор); Наставник 7/8, (1896), p. 398.
60. *Принове за фауну неођена у околини Крађујевца и у Беођрагу*. – Београд 1896: Записници СГД 7/10 (48. збор), p. 515.
61. *Трус у Чачку, Крушевцу и Парађину*. – Београд, 1898; 1897: Записници СГД (1) 7/5 (53. збор); Наставник 8/5, (1897) p. 248.
62. *Lithodomus у Лајѡвцу јуѡистѡчно од Сењског рудника*. – Београд, 1897: Записници СГД (1) 7/3 (58. збор : 5).
63. *Lithodomus aus d. Leithakalke südöstlich vom Kohlenwerke Senje*. – Београд, 1900: Annales géologiques 5/2 – annexe, p. 9.
64. *Терцијарни фосили: (1) из сарматских слојева у млавском Трновачком Поток, (2) из сарматских слојева у Раковици, (3) из сарматских слојева код ресавске Медвеђе, (4) из Лајтовца код „Барутљиве воде“ близу Вишњице, (5) из медитеранских слојева у Великом Извору и (6) из медитеранских слојева у Војилову / Tertiäre Fossilien: (1) aus d. sarmatischen Schichten im Trnovački Potok, (2) aus d. sarmat. Schichten bei Rakovica, (3) aus d. Sarmat. Schichten bei Medveđa im Resava bassin, (4) aus d. Leithakalke bei „Barutljiva Voda“ in der Nähe von Višnjica, (5) aus d. mediter-*

- ran Schichten in Vojilovo bei Golubac. – Београд, 1902; 1897; 1900: Записници СГД (1) 7/1 (58. збор: 7); Annales géologiques 5/2 – annexe, p. 10.
65. *Принове Геолошког завода: (1) Фосили из Београдске улице, (2) Фосили из Јаворске улице у Београду, (3) Лајтовачки фосили из Лешићана, (4) Терцијарни фосили из Мисаче, (5) Медитеранска фауна из Великог Мокрог Луџа.* – Београд, 1898: Геолошки анали 5/1, pp. 212–221; (2), pp. 92–96.
 66. *Прилог познавању фораминифера из II медитеранских слојева у Србији.* – Београд, 1898: Глас СКА 56, pp. 113–140.
 67. *Beitrag zur Kenntnis der Foraminiferen aus der II Mediterranstufe in Serbien.* – Београд, 1911: Annales géologiques 5/2, pp. 556–579.
 68. *Одреге молусака које је Ј. Жујовић донео из околине Бакуа на Каспијском мору.* – Београд, 1902; 1897; 1900; 1898: Записници СГД (1) 7/4 (59. збор); Геолошки анали 5/2, p. 13; Наставник 9/3, p. 188.
 69. *Фауна и стратиграфски положај терцијарних слојева код Грџеиџа у Срему (прећходно саопштење) / Über die Fauna und die stratigraphische Lage der tertiären Schichten von Grgeteg in Syrmien.* – Београд, 1902; 1897; 1900; 1898: Записници СГД (1) 7/4 (59. збор); Геолошки анали 5/2, p. 14–15; Наставник 9/3, pp. 188–189.
 70. *Медитерански фосили: (1) из слојева љаве џлине у Вишњици, (2) из Вилиног ђојока код Лознице, (3) из Мокрог Луџа, (4) из Зајаче, (5) из Сувог ђојока близу Чокоњара / Zweimediterranen Fossilien: (1) aus den blauen thon-Schichten bei Višnjica, (2) aus Vilin Potok bei Loznica, (3) aus Mokri Lug, (4) aus Zajača, (5) aus Suvi Potok in der Nähe des Dorfes Cokonyar.* – Београд, 1902; 1898; 1900: Записници СГД (1) 8/2 (61. збор: 5), p. 2; Наставник 9/6, p. 379; Геолошки анали 5/2, p. 22.
 71. *Терцијарни фосили: (а) из сарматских слојева околине Петровца и Барајева, (б) из медитеранских слојева код Голуџа, (в) из ђонџијских слојева ђојока Дубочаја код Гроцке / Tertiärfossilien: (a) aus d. sarmatischen Schichten aus der Umgebung von Petrovac und Barajevo, (b) aus d. zweimediterranen Schichten bei Golubac, (c) aus den pontischen Schichten – Bach Dubočaj bei Grocka.* – Београд, 1902; 1898; 1900: Записници СГД (1) 8/4 (63. збор: 9), p. 3; Геолошки анали 5/2, p. 29–30.
 72. *Подаци о старости фораминиферског рога Semsey / Daten über das Alter der Foraminiferengattung Semsey.* – Београд, 1902; 1898; 1900: Записници СГД (1) 8/8 (67. збор: 6); Геолошки анали 5/2, p. 47.
 73. *Прећходни резултати о проучавању дружомедитеранских морских јежева (ехиноида) у Србији / Vorläufige Mittheilung über die Resultate d. Studien der zweimediterranen Seeigeln in Serbien.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/2 (69. збор: 2), p. 6; Геолошки анали 5/2, p. 55.
 74. *Налаз фосила у каменом мајдану близу вишњичке механе / Fossilien gefunden im Steinbrüche in der Nähe der Višnjica – er Mehana.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/2 (69. збор: 3), p. 6; Геолошки анали 5/2, p. 55.
 75. *Терцијарни фосили с Косова / Vorläufige Untersuchungsergebnisse tert. / Fossilien aus mehreren Örtlichkeiten im Kosovo.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/4 (71. збор: 2), p. 5; Геолошки анали 5/2, p. 63.
 76. *О фосилима с Високе код Неџојина / Fossilien von Visoka.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/5 (72. збор: 4), pp. 1–2; Геолошки анали 5/2, p. 66–67.
 77. *Ревизија фауне из ђојока Грабовца у Ришњу / Revision der Fauna aus dem Bache Grabovac in Ripanj.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/5 (72. збор: 5), p. 2; Геолошки анали 5/2, p. 67.
 78. *Предисторијски предмети из Горунове Пагине II / Vorhistorischer Gegenstände aus Gorunova Padina II.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/6 (73. збор: 4), pp. 3–4; Геолошки анали 5/2, pp. 69–70.

79. *Фосили из ђеска код бадњевских ђивница близу Неђођина / Fossilien aus den Sandschichten bei Badnjevo in der Nähe von Negotin.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/8 (75. збор: 5), р. 7; Геолошки анали 5/2, pp. 78–79.
80. *Руски фаунист ички елементи у неођену североисточне Србије.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/8 (75. збор : 5 – додатак), р. 7; Геолошки анали 5/2, р. 79.
81. *Кређацејски кречњак на Рујевици / Denudationsrest von kretaceischen Kalkstein an der Rujevica.* – Београд, 1902; 1899; 1900: Записници СГД (1) 9/8 (75. збор : 6), р. 7; Геолошки анали 5/2, р. 79.
82. *Жујовићеви фосили са Белих Вода / Fossilien von Bele vode.* – Београд, 1902; 1900: Записници СГД (1) 10/1 (76. збор : 6), р. 6; Геолошки анали 5/2, р. 82.
83. *Подаци за профил Београда / Daten für ein Profil von Belgrad.* – Београд, 1902; 1900: Записници СГД (1) 10/2 (77. збор); Геолошки анали 5/2, pp. 87–88.
84. *Аурипигмент из Алчара у Македонији / Auripigment aus Al ar in Macedonien.* – Београд, 1902; 1900: Записници СГД (1) 10/3 (78. збор : 3), р. 6; Геолошки анали 5/2, р. 90.
85. *Tercijerna fauna iz Babinog dola / Fauna von Babin Do.* – Београд, 1902; 1900: Записници СГД (1) 10/3/78. збор: 7), р. 8; Геолошки анали 5/2, р. 90.
86. *Геолошки састав северне ђадине ђланине Вујна у окруђу рудничком (екскурзије у околини Вујна, околина Горње Милановца).* – Београд, 1902; 1900: Записници СГД (1) 10/4 (79. збор : 5), pp. 6–7.
87. *Палеођенски фосили из села Беле у околини Кочана у Македонији.* – Београд, 1903; 1901: Записници СГД (2) 11/1 2 (83. збор : 5), pp. 4–6; Просветни гласник 23.
88. *О меланојсидним лайорима и сродним ђворевинама на Балканском полуострву.* – Београд, 1903; 1901: Записници СГД (2) 11/3 (85. збор : 6), р. 4; Просветни гласник 23.
89. *Терцијарни фосили с Косова.* – Београд, 1903; 1901: Записници СГД (2) 11/4 (86. збор : 8), р. 3; Просветни гласник 23.
90. *Фораминифери из II мезођеранских слојева у Србији.* – Београд, 1902: Споменик СКА 35(3).
91. *Темђерајуре изворских и бунарских вода у Луњевици, Јабланици и Брусници.* – Београд, 1903; 1902: Записници СГД (2) 11/7 (89. збор : 5), pp. 2–3; Просветни гласник 23/2, р. 232.
92. *Косовски Терцијар.* – Београд, 1903; 1902: Записници СГД (2) 11/8 (90. збор : 4), pp. 1–2; Просветни гласник 23/3, pp. 359–361.
93. *Голђска фауна из Леновца у збирци проф. Мих. Р. Живковића.* – Београд, 1903; 1902: Записници СГД (2) 12/1 (91. збор: 3), р. 2; Просветни гласник 23/3, р. 364.
94. *Терцијар у Мей хијској кођлини.* – Београд, 1903; 1902: Записници СГД (2) 12/1 (91. збор : 6), pp. 3–5; Просветни гласник 23/3, pp. 365–366.
95. *Дођуна ђредавања о меланојсидним лайорима (средњи олиђоцен у кочанској околини ђрема фауни из Оризара).* – Београд, 1903; 1902: Записници СГД (2) 12/3 (93. збор : 6), pp. 5–6; Просветни гласник 23/11, pp. 654–655.
96. *О фауни и сђаросђи зрђеђеђшких слојева у Срему.* – Београд, 1903: Геолошки анали 6/1, pp. 134–45; претходни извод: Београд 1898: Записници СГД 7 (4).
97. *Грађа за ђознавање ђерцијара у Сђарој Србији: (1) О ђерцијарним фосилима из Бабинођ Дола близу Скођља, (2) О Косовском ђерцијару, (3) О ђерцијару у мей хијској кођлини.* – Ibid. pp. 155–89; Београд, 1903: Геолошки анали 6.

98. *Прилози за познавање терцијара у Србији I и II* (38 прилога). – Београд, 1903: Геолошки анали 4, 5, 6.
99. *Принове Геолошког завода*: (1) Медитеранска фауна у Вишњици, (2) Лајтовачки фосили из Вишњице, (3) Лајтовачки кречњак код Карабурме, (4) Фосили из Мокрог Луга, (5) Медитерански фосили из Раковице, (6) Фосили из Вилиног потока, (7) Фосили из Зајаче, (8) Фосили из Голупца, (9) Фосили из Војилова, (10) Медитеранска етажа у млавском срезу, (11) Медитерански фосили из Дубоког потока, (12) Фосили из Великог Извора, (13) Медитерански фосили из Сувог потока, (14) Фосили из сарматских слојева у Раковици, (15) Сарматски фосили из Барајева, (16) Сарматски фосили из Трновачког потока, (17) Сарматски фосили из околине Медвеђе, (18) Сарматски фосили из околине Петровца, (19) Сарматски фосили из Сремчице, (20) Неколико напомена о старости слојева на Високој преко од Брегова, (21) Сарматски слојеви у Братујевцу, (22) Меотска етажа у атару села Рипња, (23) Меотски слојеви у околини Неготина, (24) Бели лапорац у Београду, (24а) Конгериски слојеви из околине Гроцке, (25) Понтиски фосили из Раље, (26) Терцијарни фосили из Јелашнице, (27) Две нове врсте из Звездана и Мађара. – Ibid., pp. 293–325.
100. *О систематском положењу рода Parurothesa*. – Београд, 1903: Геолошки анали 4, 5, 6, pp. 326–328.
101. *Посијање каменој уља*. – Београд, 1903: Ловац 8, p. 254.
102. *Прелиходни извештај о олигоцену између Велеса и Штита*. – Београд, 1905; 1903: Записници СГД (3) 13/7 4 (97. збор : 4), p. 14.
103. *Медитерански фосили из ашара села Сикола у окр. крајинском*. – Београд, 1905; 1903: Записници СГД (3) 13/1 3 (99. збор : 5), p. 2.
104. *Појреси у Хрватској*. – Београд, 1905; 1903: Записници СГД (3) 13/3 (101. збор), pp. 6–7.
105. *Неколико геолошких података из околине села Вишњице*. – Београд, 1905; 1903: Записници СГД (3) 13/5 (104. збор : 3), pp. 13–14.
106. *Прелиходни резултати проучавања фосилних зоведа у Србији*. – Београд, 1905; 1904: Записници СГД (3) 14/6 (111. збор : 6), pp. 2–3.
107. *Терцијарни фосили из Буђарске*. – Београд, 1905; 1904: Записници СГД (3) 14/7 (112. збор : 3), p. 1.
108. *Збирка фосилних застројода из Дубокој Пошода*. – Београд, 1905; 1904: Записници СГД (3) 14/7 (112. збор : 9), p. 5; Просветни гласник 35.
109. *Медитерански фосили из Дубокој Пошода код Трњана (окр. крајински)*. – Београд, 1905: Записници СГД (3) 15/1 (113. збор : 3), p. 2.
110. *Медитерански фосили из Војлова, Мокрој луђа, Колашина и околине Вишњице*. – Београд, 1905: Записници СГД (3) 15/2 (114. збор : 4), p. 3.
111. *Сирињави руду у Перичкој планини (сврљишки срез)*. – Београд, 1905: Записници СГД (3) 15/5 (117. збор : 3), pp. 7–8.
112. *Хроника појреса израђена уз сарадњу неколико чланова СГД*. – Београд, 1905: Записници СГД (3) 15/6 (118. збор : 4), pp. 1–2.
113. *О другомедитеранским фосилима из Доње Милановца*. – Београд, 1905: Записници СГД (3) 15/7 (119. збор : 5), pp. 4–5; Просветни гласник 27/3.
114. *О костима фосилне рибе нађене у љавој глини приликом копања бунара на уљу Небојшине и Рудничке улице*. – Београд, 1906: Записници СГД (4) 16/4 (124. збор), p. 7.
115. *О сарматској глини из бунара на уљу Небојшине и Рудничке улице у Београду*. – Београд, 1906: Записници СГД (4) 16/4 (124. збор), p. 8.

116. Доње понџијски слојеви на 6 метара дубине у каналу у Немањиној улици између кафана „Добро јутро“ и „Оријентиа“ у Београду I. – Београд, 1906: Записници СГД (4) 16/4 3 (124. збор).
117. Промајрања у Пољни. – Београд, 1906: Записници СГД (4) 16/5 4 (125. збор), р. 18; Просветни гласник 29/3.
118. Сармајски фосили на ућлу Небојине и Рудничке улице у Београду. – Београд, 1909; 1907: Записници СГД (5) 17/3 (131. збор: 2), р. 13.
119. Податок за геолошки профил Београда. – Београд, 1909; 1907: Записници СГД (5) 17/5 (133. збор: 1), р. 15.
120. Корали из другомедијеранских слојева у Србији / Die Korallen aus den II Mediterranstufe in Serbien. – Загреб 1908: Рад ЈАЗУ 175, pp. 81–86; приказао у Записницима СГД, Београд, 1912; 1908: (6) 18/4 (141. збор: 2), pp. 6.
121. Размајрања о врсти *Helicogena lucorum* L. с поглављем обзиром на њену појаву и распрострањење у Сјавној Србији и Македонији. – Београд, 1909; Ниш, 1915: Глас СКА 77, pp. 105–126; приказао у Записницима СГД 19/7 (147. збор), р. 22.
122. Прилози познавању мекушаца из Сјаве Србије и Македоније. – Београд, 1911: Глас СКА 85, pp. 52–108.
123. Beitrag zur Kenntnis der Foraminiferen aus dem II Mediterranstufe in Serbien. – Beograd, 1911: Annales géologiques 6 (2), pp. 556–579.
124. Beiträge zur Fauna der Tertiärlagerungen in Alt-Serbien. – Beograd, 1911: Annales géologiques 6 (2), pp. 580–608.
125. Фауна леса у околини Голујца. – Београд 1912; 1908: Записници СГД (6) 18/1 (137. збор: 3), pp. 1–3.
126. Детаљна геолошка карта листа „Велико Село“ 1:25.000. – Београд, 1914: Записници СГД (151. збор); Просветни гласник 35, pp. 80–81.
127. О дивујалним (иц !) мекушцима из околине Београда. – Београд, 1953; 1914; 1910: Записници СГД за 1949. годину и делове година 1910, 1913, и 1941. (157. збор), р. 65; Музеј Српске земље (посебна издања) 9; Наставник 21/9–10, pp. 373–382; Просветни гласник 35 (2–3), pp. 247–248.
128. Неколико терцијарних фосила из околине Гроцке. – Београд, 1914; 1911: Записници СГД (161. збор); Просветни гласник 35 (4–5), pp. 387–388.
129. Принове Музеја Српске земље: (1) Један интересантан трихоиџер са Црној Врха, (2) Нова Валваја из Нове Србије, (3) Скојски кречњак, (4) Сувоземни мекушци из Трескине клисуре. – Београд, 1929: Музеј Српске земље (посебна издања) 13. Загреб, 1920: Гласник Хрватског природословног друштва 32, pp. 86–88.
130. Приказ новој теорији из Чачка. – Београд, 1922; 1920: Записници СГД (178. збор: 3), pp. 1–2.
131. Терцијарна фауна из села Врмце у срезу сокобањском. – Београд, 1922; 1920: Записници СГД (180. збор: 1), р. 3; Геолошки анали 7/1, 49–50.
132. Неколико сармајских фауна из Србије. – Београд, 1922; 1920: Записници СГД (181. збор: 1), р. 4; Геолошки анали 7/1.
133. Терцијарна фауна из Добраче у Грузи. – Београд, 1923; 1921: Записници СГД (188. збор: 4), р. 8.
134. Нови подаци за профил Београда. – Београд, 1923; 1921: Записници СГД (189. збор: 4), pp. 8–9.
135. Претходно саопштење о иктермиској фауни код Велеса. – Београд, 1923; 1921: Записници СГД (190. збор: 1), р. 9.

136. *О сисџемајтском положеју Брусининоџ рога Orygoceras* (претходно саопштење). – Београд, 1923; 1921: Записници СГД (191. збор: 1), р. 9.
137. *Геолошки сасјтав беоџрадскоџ дунавскоџ кључа*. – Београд, 1922; Геолошки анали 7/1, рр. 1–13.
138. *Прилози за познавање Терцијара у Србији*: (1) Допуна медитеранској фауни Великог Мокрог Луга, (2) Принове војиловачкој другомедитеранској фауни, (3) Медитерански фосили из околине Доњег Милановца, (4) Медитерански фосили из Сикола, (5) Медитерански фосили из Доњег Потока код села Трњана, (6) Сарматски кат у селу Лапову, (7) Сарматски кат у атару села Врчина, (8) Сарматски фосили из Рипња, (9) Сарматски фосили из долине Бабиног потока у селу Ритопеку, (10) Понтички кат код Умке, (11) Понтички кат у Малом Бучју, (12) Терцијарни пескови код Заклопаче, (13) Још један прилошчиџ за одредбу поцерског Терцијара, (14) Терцијарна фауна из села Врмце у сокобанском срезу. – Београд, 1922; 1925: Геолошки анали 7/1, рр. 42–50; Музеј Српске земље (посебна издања) 15; као претходно саопштење „Нови подаци о терцијару у Србији: Фосилни мекушци из атара села Заклопаче, Врчина, Мале Иванче и Рипња“. – Записници СГД (201. збор: 6), р. 10.
139. *Прилози за познавање Кварџјара у Србији*: (1) Фауна леса у околини Голуџца, (2) Кварџјарни нанос и његова фауна у близини накучанске цркве у Поцерини. – Београд, 1922; Геолошки анали 7/1, рр. 51–52.
140. *Фосилна сисарска фауна из околине Велеса*. – Београд, 19.04.1922: Време.
141. *Развиће Неоџена у Србији*. – Београд, 1923: Глас СКА 107/45, рр. 14–34.
142. *Прилози за познавање Терцијара у Србији*: (1) Медитеранска фауна из млавског среза, (2) Сарматска фауна код Белих Вода, (3) Сарматска фауна из потока Прњавора код манастира Раковице, (4) Барски поток, (5) Сарматска фауна из Сремџице, (6) Сарматски фосили из Винче, (7) Сарматска фауна из Лозовичког потока, (8) Сарматска фауна са Белог брда у ритопечком атару, (9) Сарматска фауна између Ритопека и Плавинаца, (10) Сарматски фосили из Болеча, (11) О сарматској фауни из Јагњилског потока, (12) Прелазни „сарматско-понтички слојеви“ у београдском Подунављу, (13) Терцијар у околини села Заклопаче, (14) Фосили из села Зуца под Авалом, (15) Понтички фосили из Конопчишта, (16) Прилошци за познавање грађе Београда, (17) Горње понтичка етажа у Белом Потоку. – Београд, 1923: Геолошки анали 7/2, рр. 44–56; Музеј Српске земље (посебна издања) 16 и 17.
143. *О повредама на друџомедитеранским мекушцима из Србије*. – Београд, 1925; 1923: Записници СГД (203. збор: 2), рр. 14–15.
144. *Нови ориџоцерас из беоџрадске околине*. – Загреб, 1925–1926: Гласник хрватског природословног друштва (Споменица Горјановића) 38–39, рр. 359–362.
145. *Прилози за познавање ијерцијара у Србији III*: (1) Пријабонски мекушци са Овчег и Жежевог Поља, (2) Гомбертска фауна у селу Булачанима под Скопском Црном Гором, (3) Фосили из Заклопаче, (4) Доњепонтичка фауна из Јариџишта у атару села Врчина, (5) Понтички фосили из тунела Липа, (6) Плиоценски фосили из засеока Рамаће у селу Рипњу. – Београд, 1926: Геолошки анали 8/2, рр. 83–96.
146. *Доњопонтички мекушци из околине Беоџрада (с нарочиџим обзиром на фосилну фауну околине села Врчина)*. – Београд, 1927: СКА: Посебна издања 66, Природњаџки и математички списи 17, 121 рр. са профилем у тексту и 14 таблица слика.
147. *Les mollusques du Pontien inferieur des environs de Beograd*. – Beograd, 1928: Annales géologiques 9/2, рр. 1–74.

148. *О сисџемајџском џоложају Брусининоџ рога Orygoceras*. – Скопље, 1928: Гласник Скопског научног друштва 3, pp. 47–52; Записници СГД (191. збор).
149. *Геолошки сасџав Беоџрага и околине: „Ојџс џуџа“ / Sur la géologie de la région de Beograd: Livret guide*. – Београд, 1930: III конгрес словенских географа и етнографа I, pp. 3–14/3–16.
150. *Извешџај о извршеној екскурзији од 21-VIII до 2-IX-1930 џод. џо Пећкој којџлини*. – Београд, 1930: Годишњаџ СКА 39:2, pp. 256–259.
151. *О џерџијарној фауни Скојске којџлине и џеном односу џрема неколиџим сродним у северној Србији*. – Београд, 1930: Глас СКА 140 (67), pp. 3–9.
152. *О фосилној фауни меџушаџа из Скојске којџлине*. – Скопље, 1931: Гласник Скопског научног друштва 9, Одељење природних наука 3, pp. 1–28 са 11 табли.
153. *Прилози за џознавање џерџијара у Србији IV: (1) Доњепонџиски фосили из обала потоџа Слатине у Врџинском аџару, (2) Доњепонџиски лапораџ и џегова фауна у Београду, (3) Понџиски фосили из обала потоџа Конопљџшта, (4) Фауна меџушаџа у Орешџу, (5) Радманешџа фауна у селу Баљџовџу код Крагујевџа, (6) Слојеви песџа код Иљине Воде у околини Крагујевџа су дилувијални*. – Београд, 1931: Геолошки анали 10/2, pp. 104–113.
154. *Нови џрилози за џознавање фосилне фауне из косовске и мејџохисџко-џодрџмске којџлине*. – Београд, 1932: Весник Геолошког института 1/2, pp. 231–253.
155. *Фауна из села Врџина*. – Београд, 1932: Записници СГД (209. збор); Геолошки анали 11/1, pp. 136–137.
156. *О фосилној фауни меџушаџа из околине Пећи*. – Београд, 1933: Глас СКА 158 (78) 1, 16, pp.
157. *О џерџијарној фауни у улиџи Милоша Великоџ у Беоџрагу*. – Београд, 1932; 1924: Записници СГД (209. збор); Геолошки анали 11/1, p. 137.
158. *О џријабону и олиџоџену у Србији*. – Београд 1932; 1925: Записници СГД (214. збор); Геолошки анали 11/1, p. 152.
159. *Парџе од мејџеора из Калифорније, којџ је добио Музеј Срјџске земље на џоклон*. – Београд, 1932; 1925: Записници СГД (218. збор); Геолошки анали 11/1, p. 161.
160. *О џерџијерној збџрци из околине Уљџиња*. – Београд, 1932; 1926: Записници СГД (221. збор); Геолошки анали 11/1, p. 169.
161. *О џерму у северозајадној Србији*. – Београд, 1932; 1926: Записници СГД (222. збор); Геолошки анали 11/1, p. 170.
162. *Налаз Orbitalina у ајџару села Рудовџи*. – Београд, 1932; 1926: Записници СГД (223. збор); Геолошки анали 11/1, p. 171.
163. *Дојуна фауни џорње конџеријскоџ кајџа из џојџоџа Конојљџишџа*. – Београд, 1932; 1926: Записници СГД (225. збор); Геолошки анали 11/1, p. 172.
164. *Хоризонџи доње и џорње џонџијске ејџаџе у џунелу код Умџе на џрузи за Обреноваџ*. – Београд, 1932; 1927: Записници СГД (227. збор); Геолошки анали 11/1, pp. 174–175.
165. *Приџаз фауне из Иљине Воде код Крагујевџа*. – Београд, 1932; 1928: Записници СГД (232. збор); Геолошки анали 11/1, pp. 186–187.
166. *Фосилна фауна меџушаџа између Врџина и Мејџохије*. – Београд, 1932; 1929: Записници СГД (238. збор); Геолошки анали 11/1, p. 203.
167. *О фауни и сџаросџи џерџијара Мејџохијске којџлине*. – Београд, 1932; 1930: Записници СГД (247. збор); Геолошки анали 11/1, p. 218.

Б – Ойшїѣ јесїасїѣвеница, реценїїна зоолоѣїја
(Малаколоѣїја, Ихїїолоѣїја и орнїїолоѣїја) и друѣе обласїї

168. *О уїїицају сїољних услова на облик биља*. – Београд, 1896: Наставник 7/6, pp. 292–294.
169. *Пузѣавац (Tichodroma Muraria L.)*. – Београд, 1903: Музеј Српске земље (посебно издање) 1.
170. *Сїисак їїїица у Музеју Срїске земље (заједно са Д. Сїїоїїевићем и В. Брзакочићем)*. – Београд 1904: Просветни гласник / Музеј Српске земље (посебна издања) 2.
171. *О їреѣорцима у Србији*. – Београд, 1905: Музеј Српске земље (посебна издања) 4.
172. *Додаїак сїиску їїїица у Музеју Срїске земље (заједно са Д. Сїїоїїевићем)*. – Београд, 1905: Наставник 16/1–2, pp. 41–43 / Музеј Српске земље (посебна издања) 4 или 5; Просветни гласник, 3 р.
173. *Биолошка и абиолошка секција I конїреса Срїских лекара и їприродњака (белешке са конгреса)*. – Београд, 1904: Дело 32, pp. 404–405.
174. *Реценїїни їужеви у Србији*. – Београд, 1909; 1907: Записници СГД (5) 17/4 (132. збор: 2), pp. 14–15.
175. *Орнїїолошке белешке из Музеја Срїске земље*. – Београд, 1910: Наставник 21/1–2, pp. 38–45; Музеј Српске земље (посебна издања), 8, 11 р.
176. *Мекуици из Србије: I. Сувоземни їужеви*. – Београд, 1912: СКА, 136, р.
177. *Пеїински їуж Lartetia serbica n. sp. из Зайагне Србије*. – Београд, 1913: Глас СКА 91, pp. 71–76.
178. *Јесїасїѣвеничка сїїрука у Србији*. – Београд, 1920: Музеј Српске земље (посебна издања) 14.; Љубљана, 1920: Glasnik Muzejskeg društva za Slovenijo 14, pp. 3–32.

В – Музеолоѣїја

179. *Јесїасїѣвенички музеји у суседним земљама*. – Београд, 1897: Дело 14, pp. 312–321.
180. (Немачка верзија, тачан наслов непознат). – Budapest, 1899: Donauländer (часопис).
181. *О раду на їодизању јесїасїѣвеничкої музеја у Србији*. – Београд, 1902: Наставник 13, pp. 109–132.
182. *Музеј Срїске Земље у 1903. ї.* – Београд, 1904: Годишњака СКА 17, 26 р.
183. *Музеј Срїске Земље*. – Београд, 1905: Годишњака СКА 18, 24 р.
184. *Музеј Срїске земље у 1905. їог.* – Београд, 1906: Годишњака СКА 19, 20 р.
185. *Музеј Срїске земље у 1906. їог.* – Београд, 1907: Годишњака СКА 20, 15 р.
186. *Музеј Срїске земље у 1907. їог.* – Београд, 1908: Годишњака СКА 21, 20 р.
187. *Извешїїај о сїїању Музеја срїске земље*. – Београд, 1907: Музеј српске земље.
188. *Музеј Срїске земље у 1908. їог.* – Београд, 1909: Годишњака СКА 22, 17 р.
189. *Музеј Срїске земље у 1909. їог.* – Београд, 1910: Годишњака СКА 23, 19 р.
190. *Музеј Срїске земље у 1910. їог.* – Београд, 1911: Годишњака СКА 24, 17 р.
191. *Музеј Срїске земље у 1911. їог.* – Београд, 1912: Годишњака СКА 25, 21 р.

192. *Музеј Српске земље у 1912. и 1913. години*. – Београд, 1914: Годишњак СКА 27, 18 р.
193. *Музеј Српске земље у 1920. години*. – Београд, 1921: Годишњак СКА 29, 11 р.
194. *Музеј Српске земље у 1921. години*. – Београд, 1922: Годишњак СКА 30, 23 р.
195. *Музеј Српске земље у 1922. години*. – Београд, 1923: Годишњак СКА 31, 12 р.
196. *Музеј Српске земље у 1923. години*. – Београд, 1924: Годишњак СКА 32, 14 р.
197. *Музеј Српске земље у 1924. години*. – Београд, 1926: Годишњак СКА 33, 17 р.
198. *Музеј Српске земље у 1925. години*. – Београд, 1926: Годишњак СКА 34, 16 р.

Г – Просветна

199. *Објашњења песме Милана Савића ђобри Сими Мајавуљу, која носи назив Зајечар*. – Нови Сад, 1889: Јавор 16/12, рр. 177–179; Поново штампано: Београд, 1930: Зајечар (гимназија): Годишњи извештај за школску годину 1929/1930, рр. 24–30.
200. *Велика школа у Софији*. – Београд, 1894: Просветни гласник 15, рр. 147–151.
201. *Писмени задаци на испити зрелости 1893/94, у загребачкој гимназији и реалци*. – Београд 1895: Наставник 6/6, рр. 312–313.
202. *Промене у успројсци неких средњих школа у Хрватској и Славонији*. – Београд, 1895: Наставник 6/7, рр. 422–423.
203. *Краљевско свеучилиште у Загребу*. – Београд, 1895: Наставник 6/7, рр. 423–428.
204. *Опшечају за учитеље гимнастике у Загребу*. – Београд, 1896: Наставник 7/1, рр. 85–89.
205. *Једна приватна основна школа у Србији у првој поли 19. столећа*. – Београд, 1924: Просветни гласник 41/5, рр. 290–298; 41/6–7, рр. 417–421.
206. *Прејлед наставничког особља у зајечарској гимназији*. – Београд, 1930: Зајечар (гимназија): Годишњи извештај за школску годину 1929/1930.

Д – Биографије и некролози

207. *Један прилог за биографију ђок. Др Ј. Панчића*. – Београд, 1895: Дело 7, рр. 275–278.
208. *Милић Пејровић (некролоз)*. – Београд, 1900: Геолошки анали 5/1, рр. 1–3.
209. *Сиро Брусина (некролоз)*. – Београд, 1902/1908: Записници СГД (6) 18/5 (142. збор), рр. 8–16.
210. *Сиро Брусина (некролоз)*. – Загреб, 1911: Летопис ЈАЗУ 25, рр. 130–168, са пописом радова.
211. *Никола Андрусов (некролоз)*. – Београд, 1931: Геолошки анали, 10/2, рр. 11–14.
212. *Јулиус Халавач*. – Београд, 1932/1928: Записници СГД (233. збор), Геолошки анали 11/1, рр. 189–190.

Ђ – Преводи

213. В. Курц: *О настава Минералогије у средњим школама*. – Београд, 1891: Наставник 2/1, рр. 45–49.

214. Р. Ленденфелд: *Коралски сѣругови*. – Београд, 1892: Просветни гласник 13, pp. 551–558.
215. М. Најмајер: *Палеонѳолошка метѳода за одредбу сѳтаросѳи земљиних слојева*. – Београд, 1892: Просветни гласник 13, pp. 772–777.
216. Хексли: *Образовање каменоѳ уѳља*. – Београд, 1892: Учитель 11, pp. 39–42, 129–135.
217. Н. Андрусов: *Исѳиорија развиѳа Касѳискоѳ мора и њеѳових сѳиановника*. – Београд, 1893: Просветни гласник 14, pp. 401–411.
218. *Шѳта може школа учиниѳи за развиѳе учениковоѳ каракѳтера (с рускоѳ)*. – Београд, 1893: Наставник 4/1–2, pp. 52–56.
219. *О сумѳор-водонику у Црном Мору (по Андрусову)*. – Београд, 1894: Дело 4, pp. 300–303.
220. Хартинг: *Светѳлење живоѳишња*. – Београд, 1894: Просветни гласник 15, pp. 82–89.
221. Хартинг: *Светѳлење живоѳишња*. – Београд, 1904: Ловац, pp. 12–15, 37–40.
222. В. Веге: *Крисѳталоѳрафска наѳѳава у IV разреду*. – Београд, 1897: Наставник 8/1, прилог, pp. 1–25.
223. Б. Франце: *Земља живих фосила*. – Београд, 1897: Дело 15, pp. 120–124.
224. Л. Ереш: *Петроѳрафске сѳудије ѳрахѳиѳских и ѳраниѳских сѳена у Исѳочној Србији*. – Београд, 1898: Геолошки анали 5/1, pp. 282–290.
225. П. Опенхајм и А. Филипсон: *Прилози за ѳознавање Неоѳена у Грчкој*. – Београд, 1898: Геолошки анали 5/1, додатак pp. 1–67.

РАДОВИ О ПЕТРУ С. ПАВЛОВИЋУ

1. Јовановић, Б. (1985): „*Петра Павловић 1864–1938*“ – концепција студијске изложбе. – Београд: Заједница музеја Србије (рад за стицање звања кустоса – полагање стручног испита, рукопис).
2. Јовановић, Б. и Стевановић, П. (1988): *Петѳар С. Павловић*. – Београд: Природњачки музеј (каталог изложбе).
3. Ласкарев, В. Д. (1939): *Краѳѳак ѳреѳлед научних радова академика П. С. Павловића*. – Београд: Геолошки анали Балканског полуострва 16, pp. 6–10.
4. Луковић, М. Т. (1939): *Петѳар С. Павловић*. – Београд: Геолошки анали Балканског полуострва 16, pp. 1–6.
5. Милојевић, С. П. (1939): *Сѳисак радова академика Петѳара С. Павловића*. – Београд: Геолошки анали Балканског полуострва 16, pp. 13–27.
6. СКА (1906): *Петѳар С. Павловић, доѳисни члан*. – Београд: Годишњак СКА 19, pp. 402–409.
7. СКА (1921): *Петѳар С. Павловић, редовни члан* (Допуна биографији штампаној у Годишњаку за 1905. г.). – Београд, 1922: Годишњак СКА 30, pp. 301–302.
8. Стевановић, П. (1980): *Петѳар С. Павловић (1864–1938)*. – Београд: Завод за регионалну геологију и палеонтологију Рударско-геолошког факултета: Симпозијум из регионалне геологије и палеонтологије: Сто година геолошке школе и науке у Србији, pp. 33–39.
9. Стевановић, П. (1990): *Меѳусобна сарадња и удео Петѳара Павловића и Владимира Ласкарева, два истѳакнуѳа академика, у ѳроучавању неоѳена и кварѳара*. – Београд: Геолошки анали Балканског полуострва 53/1, pp. 1–14.

10. Томић, В. (1959): *Збирка рецензијних њужева П. С. Павловића у Природњачком музеју у Београду*. – Београд: Природњачки музеј (посебна издања) 27.
11. Urbanski, J. (1973): *Die Systematische Stellung der von Prof. P. S. Pavlović aus Jugoslawien beschriebenen Clausiliiden (Moll. Pulm.) (Systematische... Balkan-Halbinsel XII)*. – Poznan: Bull. Soc. Amis. Sc. 21, pp. 429–433.
12. Хаџи, Ј. (1929): *Павловић Пејтар*. – У: Ст. Станојевић/уредник: Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка III. Загреб: Библиографски завод Д. Д., pp. 267–268.

PETAR S. PAVLOVIĆ

(1864–1938)

Petar Pavlović (born 1864 at Požarevac, died 1938 in Belgrade), high school teacher, scientist, founder and director of Natural History Museum, member of the Serbian Royal Academy, was one of the most outstanding personalities in the history of geology and zoology, and during the formation of scientific institutions in Serbia.

Petar Pavlović obtained his graduate diploma in 1886 at the Natural and Mathematical Science section of the High School's Philosophical Faculty, as one of the first disciples of J. Žujović with whom he continued a close collaboration. He first taught the Zaječar high school (1887), and in 1889 he became professor at a Belgrade high school, teaching natural sciences. At that time there was nothing strange in a high school teacher conducting serious research work. Pavlović did his postgraduate studies at the Vienna university where in 1893–1894 he attended lectures in geology and paleontology by prof. E. Suess and prof. W. Waagen. At the same time he worked with Th. Fuchs at the geological-paleontological section of the Vienna Natural History Museum, studying tertiary fauna from Serbia. Then he moved to Zagreb, to the National Zoological Museum where he followed lectures by the famous Yugoslav malacologist, prof. S. Brusina, during 1894–1895, and studied tertiary molluscs. Brusina left a deep impression on his disciple Petar Pavlović.

Pavlović then returned to his Belgrade high school, but also devoted his energies to the setting up of a natural history museum. In 1901 he was appointed first director of the Serbian Land Museum in which post he remained until 1926 when he retired at the age of 62 at his own request. The Museum was the life work of Petar Pavlović. He was quite aware of his historical role in founding such an important scientific and cultural institution.

It is difficult to single out the most important among his achievements. His biggest contribution was in certain special fields of paleontology, stratigraphy and geology in general, whereas elsewhere his contribution may be somewhat smaller but being a pioneering effort it was no less significant. He is most frequently referred to as our 'third geologist' (after Žujović and Radovanović). Yet one of the fields of his work seems to deserve special merit, being a result of not only his intellectual ability for an integral scientific outlook but also of the fact that he headed the Natural History Museum for a long time. Pavlović was what could be described as the first modern 'general naturalist' (having collated in 1920 a first comprehensive historical survey of the naturalist profession in Serbia with a bibliography).

Pavlović was one of 'Žujović's group' of pioneers of modern Serbian geology, but as an independent and authentic personality in scientific, professional and educational matters. Devoting himself to pioneering research of fossile and recent fauna, and thanks to his amazing gift of observation,

Pavlović was able to describe a large number of taxa new to science. He enriched paleontological fauna in Serbia with three new marine types of foraminiferans, 57 types of molluscs from the Panonian sea and 87 freshwater lake types of molluscs, mostly of low pliocene and middle miocene age. There were also dozens of new taxa of recent snails. He gave encouragement to the early ornithological and ichthyological research in Serbia.

Petar Pavlović was endowed with an outstanding amount of energy, as can be seen from the volume of his opus. At the same time he was a curious and controversial combination of an ascetic and bohemian character. His modesty and a bent for self-effacement were expressed in his preface to his earliest work in 1890, and he held to his principles even when he received the highest honours.